

The Necessity of Rereading Architectural Extensions of Historical Buildings

Seyyed Hafez Karimian Gol Sefhidi¹ ; Ali Zamanifard² ;
Maliheh Mohseni³

Type of Article: Research

Pp: 355-385

Received: 2022/12/27; Revised: 2022/12/27; 2023/05/12

 <https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.8.28.355>

Abstract

Throughout history, historical architectural works have been maintained, changed in use, expanded spatially, and had architectural elements added. These interventions and additions contribute to the dynamic nature of a structure. However, dealing with these additions, whether through familiarization, complementary conservation, or occupation of the constituent elements, can be a complex process. Proper actions in conservation, stabilization or destruction require an understanding of the reasons behind the existence of each layer, which could provide the basis for essential actions. This research aims to examine the formation of historical layers over time. It seeks to address questions such as the role of historical layers in conservation decisions and the process of a building's evolution. This study is classified as applied and developmental research, utilizing a combination of strategies and research methods. It will be a qualitative research study based on a case study approach, utilizing archival documents, fieldwork, and library resources, and documentary data collection. The study will place a particular emphasis on conducting field observations. The Pir Bakran building has been chosen as an important architectural feature to illustrate the path towards understanding buildings with multiple historical layers. It heavily relies on the research method based on case samples and data analysis. Ultimately, this research emphasizes the importance of a comprehensive understanding of historical structures and their different aspects throughout the conservation process. This includes accurate knowledge of the work's existence, nature, and the recognition of all historical layers and the reasons behind their creation as the work has developed and evolved over time. Such understanding forms the foundation for effective and proper conservation.

Keywords: Architectural Extensions, Historical Layers, Evidence- Based Restoration, Pir Bakran Mansion.

Motala-e Bastanshenasi-e Parsch

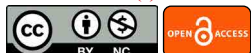
Parsch Journal of Archaeological Studies (PJAS)

Journal of Archeology Department of
Archeology Research Institute, Cultural
Heritage and Tourism Research
Institute (RICT), Tehran, Iran

Publisher: Cultural Heritage and
Tourism Research Institute (RICT).

Copyright©2022, The Authors. This
open-access article is published under
the terms of the **Creative Commons**.

© The Author(s)

1. M. A. in Conservation and Revitalization of Historical Buildings and Urban Fabrics, Department of Conservation and Restoration of Historical Buildings and Urban Fabrics, Faculty of Conservation and Restoration, Iran University of Art, Tehran, Iran

2. Associate Professor, Faculty of Conservation and Restoration, Iran University of Art, Tehran, Iran (Corresponding Author).

Email: zamanifard@art.ac.ir

3. Ph. D. Candidate of Conservation and Revitalization of Historical Buildings and Urban Fabrics, Department of Conservation and Restoration of Historical Buildings and Urban Fabrics, Faculty of Conservation and Restoration, Iran University of Art, Tehran, Iran

Citations: Karimian Gol Sefhidi, S. H., Zamanifard, A. & Mohseni, M., (2024). "The Necessity of Rereading Architectural Extensions of Historical Buildings". *Parsch J Archaeol Stud.*, 8(28): 355-385. <https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.8.28.355>

Homepage of this Article: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-811-en.html>

Introduction

The 11th article of the Venice charter suggests that the valid contributions of all periods to the building of a monument must be respected, since unity of style is not the aim of a restoration. When a building includes the superimposed work of different periods, the revealing of the underlying state can only be justified in exceptional circumstances and when what is removed is of little interest and the material which is brought to light is of great historical, archaeological or aesthetic value, and its state of preservation good enough to justify the action. Evaluation of the importance of the elements involved and the decision as to what may be destroyed cannot rest solely on the individual in charge of the work. So, it would appear that the exceptions allow for intervention in the structure and the removal of layers, especially extensions. But there is a question: what feature of that particular layer enables intervention?

However, many theorists argue that the presence of historical layers within a structure affects its authenticity, particularly in light of the fact that material integrity is taken into account when determining the historical accuracy of a work. The Nara document (1994) of course, this issue is related to various perceptions and the gradual emergence of the notion of authenticity. The Nara document (ICOMOS, 1994) brought up a never-before-discussed issue: the varying perspectives on authenticity across different cultures. Effective conservation calls for the accurate reading of historical layers in valuable buildings and an understanding of the factors that led to the formation of additional layers in various eras. The research's central premise is that historical layers are intentionally created over time.

The hypothesis of this research is "creation of historical layers over time is purposeful". The research questions include: What role do historical layers play in historical decision-making? How does the process of building evolution occur? What are the reasons for the formation of historical layers in a building? Will be. The historical monument of Pir Bakran was the subject of a case study that was looked into in order to comprehensively and deeply clarify the topic, content and understanding of the phenomenon within the context. Due to this monument's historical feature, varied uses throughout its history, and multiple significant historical layers with various causes for formation, it has received discussion that hasn't been done before. It will be a qualitative research based on a case study approach, utilizing archive documents, fieldwork, and library and documentary data collection, with a particular emphasis on field observations. The so-called process that should be followed in order to understand the building with different historical layers is indicated by an examination of the case study's outputs.

Identified Traces

Over time, conservation theories from the 20th century have revealed the various facets of authenticity. These studies have demonstrated that throughout its history, authenticity has been a variable and relative concept. Theoretically, the approach to the idea of

authenticity in charters and documents has significant implications for conservation and interventions, particularly when choices are made regarding the conservation or removal of historical layers. It has been looked over and read again to come to a conclusion about the historical layers. The emphasis was laid on the necessity to respect and maintain the authenticity of historic monuments as well as to safeguard them an appropriate use “no less as works of art then as historical evidence”. These aspects, in fact. From the essence of the theories of conservation, the questions around which debates had been going on for more than a century, and where opinions had often been divided (Jokilehto, 2005: 422).

Because the building’s historical eras reveal the history of the monument and provide tangible and intangible proof of the decisions made during its lifespan, entire portions of the evidence should be preserved. Conservation of historical evidence is crucial because loss shouldn’t happen as a result of preservation since a monument’s history can be viewed as a component of its value. The responsibility for safeguarding the historical layer, which implies the building’s life, survival, and durability, rests with the decision-makers. Buildings’ historical layers all work together to create a cohesive whole and give it consistency. In fact, every layer is a historical record of its time and shouldn’t be altered, moved, or removed during the intervention. The originality of a building’s overall design is also reflected in the originality of the building’s component parts or historical layers.

Conclusion

Based on the research, which included details and changes identified in the Pir Bakran tomb’s architectural elements of and specific categories, determining the exact date of extension and added decorations with using inscriptions, old photographs, archaeological findings and architectural evidence, it determines that the Pir Bakran tomb has different and numerous historical periods, which makes it particularly complicated. This building’s construction began with a small adobe room, which was later joined by a lofty three-story structure, and due to political, religious and geological developments, decorative and structural elements with different periods are added to it. Some of the extensions were created while completing the Pir Bakran tomb and related to the construction period of the building. The expansion and additional elements of these periods, such as the additional belt, the southeast entrance, etc. shows the structural and decorative evolution of the building. In fact, a historical monument is the result of the combination of various historical layers that have formed over time and blended together. These layers have experienced ups and downs and, at times, have become intertwined, ultimately reaching us in their present state. Therefore, the removal and cleaning of these extensions would be against preservation principles. It has actually been necessary to conserve some of the Pir Bakran building’s historical layers, so it would seem necessary to maintain the structure’s integrity.

Acknowledgments

The anonymous reviewers who helped to complete the study and made significant contribution to its qualitative development are acknowledged and appreciated by the research's authors.

Observation Contribution

This research offers crucial insights on the establishment and evolution of historical layers across time through in-depth on-site observations and documentation of the Pir Bakran historical mansion. The thorough fieldwork undertaken for this study provides a first-hand understanding of the many spatial and physical changes the building has seen over time. The building's historical periods and the reasons behind each layer of additions or modifications have been identified thanks to the thorough documentation and examination of its current and former conditions, material composition, structural elements, architectural details and etc.

This fine level of observation has revealed the factors, construction techniques, and use patterns that shaped the building's transition; these details are often obscured in historical texts, records, and documents. The Pir Bakran mansion is now better understood as a dynamic, living monument rather than a static historical artifact thanks to this multimodal observational technique. The comprehensive field observations and on-site documentation included in this study highlight the need of doing in-depth, contextual analyses of historical buildings, which adds to the conversation. The knowledge gathered from this study can help develop more focused and adaptable preservation plans that take into consideration how historically significant buildings change over time and their intricate relationships to the local environment and community.

Conflict of Interest

The authors declare that there is no conflict of interest while observing the publishing ethics in referencing.

لزوم بازخوانی الحاقات معماری در بناهای تاریخی (نمونه موردی: بنای تاریخی پیر بکران)

سیدحافظ کریمیان گل سفیدی^I؛ علی زمانی فرد^{II}؛ ملیحه محسنی^{III}

نوع مقاله: پژوهشی
صص: ۳۸۵ - ۳۵۵

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۱۰/۰۶؛ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۱/۱۴؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۲/۲۲

شناسه دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.8.28.355>

چکیده

در طول تاریخ، آثار معماری ممکن است مورد مرمت، تغییر کاربری، گسترش فضایی و الحاق نمودن عناصر معماری قرار گیرند. پرداختن به الحاقات، در راستای خواناسازی، مرمت تکمیلی یا دخل و تصرف در عناصر سازنده اثر، مسأله‌ای پیچیده خواهد بود. در فرآیند مرمت، انتخاب لایه‌ها جهت حفاظت، تثبیت و یا تخریب - جهت افزایش شناخت و حفاظت از لایه‌ها - در دستور کار قرار خواهد داشت که دلایل وجودی هر یک از لایه‌ها، زمینه اقدامات اصولی را رقم خواهد زد. این پژوهش هدفمندی ایجاد لایه‌های تاریخی در طول زمان را به عنوان فرضیه خود در نظر دارد؛ هم‌چنین با هدف تبیین اهمیت شناخت علت شکل‌گیری لایه‌های تاریخی در فرآیند حفاظت به دنبال پاسخ به پرسش‌هایی چون: جایگاه لایه‌های تاریخی در تصمیمات حفاظتی چیست؟ و فرآیند تکامل یک بنا چگونه اتفاق می‌افتد؟ است. این پژوهش، از جمله پژوهش‌های کاربردی و توسعه‌ای، از لحاظ راهبرد در زمره راهبردهای ترکیبی و تلفیق روش‌های تحقیق چندگانه است که با استفاده از اسناد بایگانی‌شده، کار میدانی و با تکیه اساسی بر روش تحقیق بر پایه نمونه موردی و تحلیل داده‌ها به صورت کیفی خواهد بود. جمع‌آوری داده‌ها به صورت کتابخانه‌ای، اسنادی و تکیه بر مشاهدات میدانی بوده است. جهت تبیین موضوع، محتوا و شناخت پدیده در متن زندگی واقعی به صورت یکپارچه و عمیق، نمونه موردی بنای پیربکران به دلیل ویژگی‌های معماری و لایه‌های تاریخی با اهمیت انتخاب شده است و مسیری که باید جهت شناخت ابنیه دارای لایه‌های تاریخی مختلف برداشته شود را نمایش می‌دهد. نهایتاً این پژوهش بر این موضوع صحنه می‌گذارد که حفاظت از بناهای تاریخی باید با دریافت و درک صحیح از اثر و تمامی جوانب آن آغاز شود و در طول فرآیند حفاظت ادامه یابد. شناخت دقیق اثر از حیث وجودی و ماهیتی، شناخت تمامی لایه‌های تاریخی و چرایی ایجاد آن‌ها در طی توسعه و تکامل اثر تا زمان رسیدن به عصر حاضر بخشی از مطالعه پیرامون اثر است که شالوده مرمتی درخور را رقم می‌زند.

کلیدواژگان: الحاقات معماری، لایه‌های تاریخی، حفاظت و مرمت، مرمت اسنادی و تاریخی، عمارت پیر بکران.

- I. کارشناس ارشد مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی، گروه مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر ایران، تهران، ایران.
- II. دانشیار، گروه مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی، دانشکده حفاظت و مرمت، دانشگاه هنر ایران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).
Email: zamanifard@art.ac.ir
- III. دانشجوی دکتری مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی، گروه مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی، دانشگاه هنر ایران، تهران، ایران.

ارجاع به مقاله: کریمیان گل سفیدی، سیدحافظ؛ زمانی فرد، علی؛ و محسنی، ملیحه، (۱۴۰۳). «لزوم بازخوانی الحاقات معماری در بناهای تاریخی (نمونه موردی: بنای تاریخی پیر بکران)». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۸ (۲۸): ۳۸۵-۳۵۵. <https://dx.doi.org/10.66224/PJAS.8.28.355>

صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: <https://journal.richt.ir/mbp/article-1-811-fa.html>

فصلنامه علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریه پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه
میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است
و نویسنده تحت مجوز Creative Commons
Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقاله
چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط
براین که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه
مقاله در این مجله اشاره شود.

© The Author(s)

مقدمه

با استناد به ماده ۳ منشور و نیز هدف مرمت «احیاء اثر هنری و حفظ شواهد تاریخی» (ICOMOS, 1964) خوانده شده است، پس می‌توان گفت که حفاظت به دنبال حفظ همه وجوه و خصائص آثار است (فلامکی، ۱۳۸۹: ۵۱)؛ در واقع، لایه‌های شکل‌گرفته در طول تاریخ یک پالیمسست^۱ را شکل می‌دهد که دارای ارزش است و باید مدنظر قرار گیرد (Jerome, 2008: 3). در ماده ۱۱ منشور و نیز گفته شده، در مرمت یک بنا می‌باید عملیات الحاقی صورت‌گرفته در دوره‌های مختلف را محترم شمرد. باید دانست هدف مرمت، وحدت سبک معماری بنا نیست. چنان‌چه در اسکلت یک بنای کهن قسمت‌هایی در ادوار مختلف اضافه شده باشد، تخریب قسمت‌های آن به منظور رها ساختن و نمایاندن اسکلت اصلی ابداً جایز نیست، مگر در موارد استثنائی مانند: قسمت‌های الحاقی که از منظر هنری یا تاریخی دارای هیچ‌گونه ارزشی نباشد، یا این‌که مجموعه معماری اصلی، شاهد بزرگ و ارزنده‌ای از لحاظ تاریخی، باستان‌شناسی و یا زیبایی‌شناسی باشد (حبیبی و مقصودی، ۱۳۸۸: ۱۳۷). پس به نظر می‌رسد استثنائات، امکان مداخله در بنا و حذف لایه‌ها، به‌ویژه الحاقات را ممکن می‌سازد. اما در اینجا پرسشی که پیش می‌آید این است که امکان مداخله در کدام لایه تاریخی وجود دارد؟

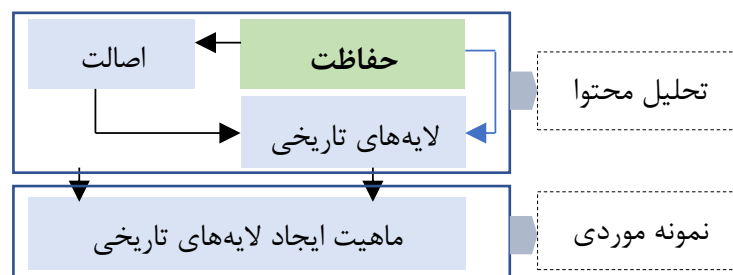
از طرفی بسیاری بر این عقیده‌اند که وجود لایه‌های تاریخی موجود در بنا، اصالت^۲ بنا را تحت تأثیر قرار می‌دهد، به خصوص آنجایی که ارزیابی اصالت‌مندی آثار تاریخی از جهت معیار دست‌نخورده‌گی مادی تلقی شود (ICOMOS, 1964) و در عمل، اصالت اثر مهمی بر انتخاب‌ها در مداخلات حفاظتی می‌گذارد (Jerome, 2008: 3-4)؛ البته این مسأله به برداشت‌های مختلف و تکامل تدریجی از مفهوم اصالت برمی‌گردد. تنوع نگاه به اصالت در فرهنگ‌های مختلف در سند نارا^۳ مطرح شد، موضوعی که پیش از آن وجود نداشت (ICOMOS, 1994). در این سند بیان می‌شود تداوم باید به عنوان یک ارزش جهانی برجسته^۴ دارای اهمیت فراوان و دارای ساختاری فرهنگی شناخته شود. «اصالت تکامل‌یافته» را بیان می‌کند که اصالت لایه‌ها را به رسمیت می‌شناسد و به تغییرات مداوم مکان‌های تاریخی در طول زمان استناد می‌کند. اصالت در این سند موضوعی همواره نسبی تلقی می‌شود (Jerome, 2008: 3-4). در اینجا، از طرفی وجود لایه‌های تاریخی و نقش مهم آن در تکامل بنا را پیش‌رو داریم و از طرفی مبحث اصالت که برداشت‌های مختلفی از آن وجود دارد و در ابنی^۵ مختلف تعبیر متفاوتی از آن پیش‌روی حفاظت‌گر قرار می‌گیرد. با توجه به موارد گفته شده، هدف این پژوهش تعیین جایگاه لایه‌های تاریخی و اهمیت علل شکل‌گیری آن‌ها در تصمیمات حفاظتی در بناهای تاریخی است.

دستیابی به حفاظت درخور حاصل نمی‌شود، مگر با ارتقاء میزان شناخت از بنا که پیش از اقدامات حفاظتی و طی در آن می‌تواند کامل شود؛ همان‌طور که در مورد شهرهای تاریخی، فرآیندهای پویای دائمی موجود در میراث زنده برخی تعاریف و اصول سنتی مربوط به اصالت را به چالش می‌کشد، به نظر می‌رسد درباره یک بنا نیز چنین مسائلی پیش می‌یابد. ماهیت ایجاد این لایه‌های تاریخی راه را برای پاسخ به پرسش بالا می‌گشاید. کاوش از نوع سونداژ و لایه‌برداری همیشه بهترین راه حل افزایش شناخت بناهای تاریخی نیست، بلکه برخی عوامل شناختی و حتی علل مداخله در زمان گذشته در بنا وجود دارد و تنها از طریق تحلیل، بررسی‌های آسیب‌شناسی، واکاوی درباره سازه و ایستایی بنا می‌توان به شواهد تاریخی مطلوبی دست یافت. با توجه به اهمیت مطالب گفته شده، نمونه موردی جهت شناخت و واکاوی این موضوعات ضروری به نظر می‌رسد و بخش مهمی از این پژوهش را به خود اختصاص می‌دهد. پرسش‌های مطرح شده جهت دستیابی به هدف پژوهش، چپستی علل شکل‌گیری لایه‌های تاریخی و جایگاه آن‌ها در فرآیند تکامل یک بنا و

چگونگی تکامل بناهای تاریخی در طول زمان است. هدف اصلی این پژوهش تبیین اهمیت علل شکل‌گیری لایه‌های تاریخی در فرآیند حفاظت است.

پرسش و فرضیه پژوهش: فرضیه این پژوهش، هدفمند بودن لایه‌های تاریخی شکل‌گرفته در طول تاریخ است. پرسش اصلی، جایگاه لایه‌های تاریخی در تصمیمات تاریخی چیست؟ و پرسش فرعی آن، فرآیند تکامل یک بنا چگونه اتفاق می‌افتد؟ دلایل شکل‌گیری لایه‌های تاریخی در یک بنا چیست؟ خواهد بود.

روش پژوهش: مبانی نظری این پژوهش از طریق تحلیل محتوای اسناد، منشورها، بیانیه‌ها در ارتباط با اصالت لایه‌های تاریخی (و مفاهیم متناقض درونی آن) به دست آمده است. جهت قوام یافتن مطلب و بررسی علل شکل‌گیری لایه‌های تاریخی بنای پیر بکران به دلیل ویژگی‌های معماری خاص و رمزآلود، کاربری‌های مختلف در طول تاریخ، افزودن فضاهای جدید جهت تطابق با تغییر ماهیت بنا (از بنایی خصوصی به بنایی عمومی)، تنوع لایه‌های موجود و دلایل شکل‌گیری متفاوت مطالعه شده است. در روش یادشده ماهیت موضوع، جهت پژوهش را تعیین می‌کند. مطالعه موردی یکی از رایج‌ترین روش تحقیق کیفی است که طبق دیدگاه «لین» پدیده‌ها داخل متن زندگی واقعی به صورت یکپارچه و عمیق با رویکرد استقرایی و باهدف نظریه‌سازی بررسی می‌شوند (عباس‌زاده و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۰).

تصویر ۱: روش‌شناسی پژوهش (نگارندگان، ۱۴۰۱).

Fig. 1: Methodology (Authors, 2022).

طبق دیدگاه «رابرت استیک» مطالعه موردی یک انتخاب روش‌شناختی نیست، بلکه انتخاب چیزی است که قرار است مطالعه شود. در این روش، محقق تلاش می‌کند تا واحدها را مطالعه نماید. به این نحو که در این روش مطالعه واحدها به صورت تجزیه‌ای^۵ یا به طور کلی^۶ (هولیستیک) یا کاملاً با روش‌های هرمنوتیکی^۷ یا ارگانیک^۸ یا فرهنگی^۹ و با روش‌های ترکیبی^{۱۰} صورت می‌گیرد. به عنوان یک نوع از تحقیق، مطالعه موردی تعریف شده با گرایش به (مطالعه) موارد مجزا (فردی)، نه با روش‌های تحقیق به کار رفته. شاید، اکثریت محققان کار موردی در مطالعات‌شان را با نام‌های دیگری هم‌چون کار میدانی و سایر می‌شناسند (Denzin, 2003: 119). مطالعه موردی هم‌سو با رویکرد تحقیق استقرایی است و در این روش تعمیم نظری براساس یک تعداد مشخص از مورد خاص است (Sweden, 1993: 446). برای درک بهتر الحاقات بنا، از رویکردی تاریخی-تفسیری بهره گرفته شده است. در رویکرد تاریخی موردنظر هدف بازشناسی جزئیات و تغییرات صورت‌گرفته در عناصر معماری بنای مذکور براساس دسته‌بندی‌های مشخص و تعیین تاریخ دقیق الحاقات و تزئینات افزوده‌شده به کمک کتیبه‌ها و شواهد موجود و ارائه یک دوره‌بندی تاریخی مستند از بنای اصلی و الحاقات موجود در آن است.

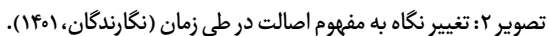
پیشینه پژوهش

هرچند اسناد، منشورها و بسیاری مدارک در رابطه با اصالت همانند منشور ونیز (۱۹۶۴)، بیانیه اولین نشست کمیته میراث جهانی پاریس (۱۹۷۸)^{۱۱}، سند نارا (۱۹۹۴)، بیانیه سنت آنتونیو (۱۹۹۶)^{۱۲}، راهنمای عملیاتی کنوانسیون میراث جهانی (۲۰۰۵)^{۱۳} به حفاظت، لایه‌های تاریخی بنا^{۱۴} و ارتباط لایه‌ها با اصالت پرداخته‌اند، نظریه‌پردازان متعدد مانند: «لودوک»^{۱۵}، «بویی‌تو» و «یوکیلتهو»^{۱۶} نیز در سخنان و عملیات حفاظتی خود بر ماهیت گاه متفاوت اصالت و لایه‌های تاریخی صحه گذاشته‌اند، اما با توجه به اهمیت بررسی نمونه موردی در این پژوهش، پیشینه نیز بر مواردی تأکید دارد که به بررسی این بنا پرداخته است (ر.ک. به: تصویر ۲).

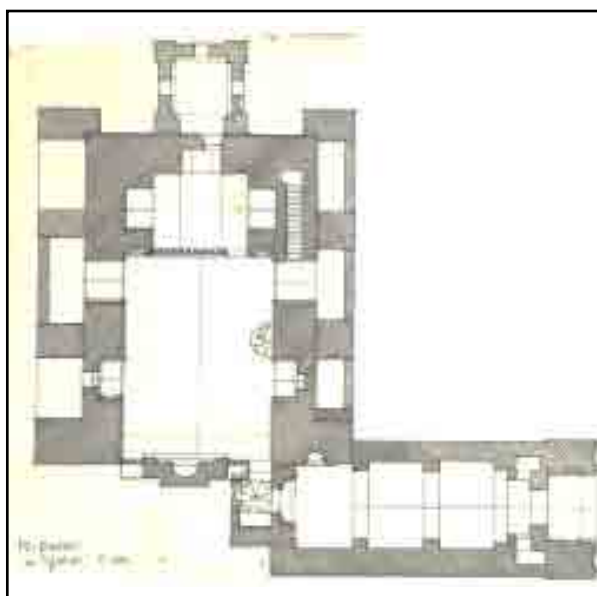
بنای تاریخی پیر بکران در منطقه‌ای تاریخی و مهم در اطراف اصفهان به نام «لنجانان»^{۱۷} در شهر فعلی پیر بکران در ۲۰ کیلومتری جنوب شهر اصفهان قرار دارد. عمارت پیر بکران در طی سده اخیر محل توجه و مطالعه بسیاری از محققین بوده است. ویژگی‌های معماری و تحولات ساختمانی این بنا توسط «هرتسفلد» (۱۹۲۶)، «پوپ» (۱۹۳۲؛ ۱۹۳۴؛ ۱۹۶۴)، «گدار» (۱۹۴۱)، «ویلبر» (۱۳۶۵)، «سیرو» (۱۳۵۹) مورد بررسی و واکاوی قرار گرفته است؛ هم‌چنین تزئینات و کتیبه‌های متنوع آن توسط گدار (۱۹۴۱)، «هنرفر» (۱۳۴۴) و «حمزوی» (۱۳۹۱) کنکاش شده و موارد ذکرشده محوری‌ترین پژوهش‌های مرتبط با این بنا بوده، که در دسترس است. آن‌چه که مرتبط با پژوهش پیش‌رو است و روند تکامل تاریخی بنای پیربکران را نشان می‌دهد، به‌صورت خلاصه در ادامه آورده شده است. آن‌چنان که اسناد و مدارک موجود^{۱۸} نشان می‌دهند، «ارنست هرتسفلد»^{۱۹} نخستین پژوهشگری است که از بنا عکاسی و نقشه طبقات آن را ترسیم نموده است؛ براساس همین نقشه‌ها و تفاوت در هاشورهای به‌کاربرده شده احتمالاً وی چهار دوره ذیل را برای عمارت پیر بکران در نظر گرفته بود. این چهار دوره شامل: (۱) بخش خشتی (اتاق چله‌خانه)، (۲) بنای سه طبقه و هشتی، (۳) محراب بزرگ، کمربند الحاقی و ورودی الحاقی جنوب شرقی و (۴) دیوارهای الحاقی در ایوانچه‌ها (تصویر ۳).

آندره گدار نیز براساس تاریخ کتیبه‌های موجود (۷۰۳ و ۷۱۲ ه.ق.) چهار دوره تاریخی متصل به هم را برای عمارت پیر بکران پیشنهاد داده است، با این تفاوت که گدار بنای سه طبقه را شامل دو دوره می‌داند و ساخت ایوان کوچک بنا را مقدم‌تر از ایوان بزرگ بنا پنداشته است (گدار و همکاران، ۱۳۷۵: ۲۱۸) (تصویر ۴). بررسی نقشه‌های این دو پژوهشگر نشان می‌دهد که نقشه‌های گدار به‌ویژه نقشه اتاق چله‌خانه از دقت بیشتری برخوردار است. ویلبر، نسبت به سایر پژوهشگران اطلاعات دقیقی‌تری از این تقسیم‌بندی ارائه نموده است و با توجه به تاریخ‌های موجود و استناد به یکی از کاشی‌های زرین‌فام تاریخ‌دار که در بنا یافت شده بود، پنج دوره تاریخی متصل به هم را پیشنهاد داده است. این دوره‌ها به‌ترتیب: (۱) دوره نامشخص اتاق چله‌خانه، (۲) عمارت سه طبقه پیر بکران که بخش اول تزئینات آن تا سال ۶۹۸ ه.ق، پایان یافت و بخش دیگر آن تا سال ۷۰۳ ه.ق. قبل از فوت «محمد ابن بکران» به اتمام رسید، (۳) تبدیل ایوان کوچک طبقه هم‌کف بنا به اتاق آرامگاه در سال ۷۰۳ ه.ق، ساخت محراب، مسدود کردن صدفه‌های طبقه هم‌کف، ایجاد ورودی الحاقی جنوب شرقی، (۴) ایجاد کمربند الحاقی در جهات شمال شرقی، شرقی و غربی بنا و (۵) ایجاد برج آجری در گوشه شمالی عمارت (ویلبر، ۱۳۶۵: ۱۳۵). ماکسیم سیرو معتقد است پس از مرگ محمد ابن بکران با الحاق محراب در ایوان بزرگ، بنای پیر بکران به یک مسجد تبدیل شده است (سیرو، ۱۳۵۹).

هیأت «ایزمئو»^{۲۰} (۱۹۸۰-۱۹۶۴ م.) که سال‌ها در عمارت پیر بکران به فعالیت‌های باستان‌شناختی و مرمتی مشغول بوده، براساس نقشه‌های ارائه‌شده پنج مرحله تغییرات و الحاقات را برای این بنا پیشنهاد کرده است. این مراحل شامل: (۱) اتاق چله‌خانه، (۲) ساختمان سه طبقه، (۳) کمربندی الحاقی، محراب و هشتی، (۴) ورودی الحاقی جنوب شرقی و (۵) پشت‌بند محراب (مرکز اسناد و مدارک میراث فرهنگی اصفهان، گزارش ۱۲۰ و نقشه شماره BY۳۱۸)، (تصاویر ۵ و ۶).

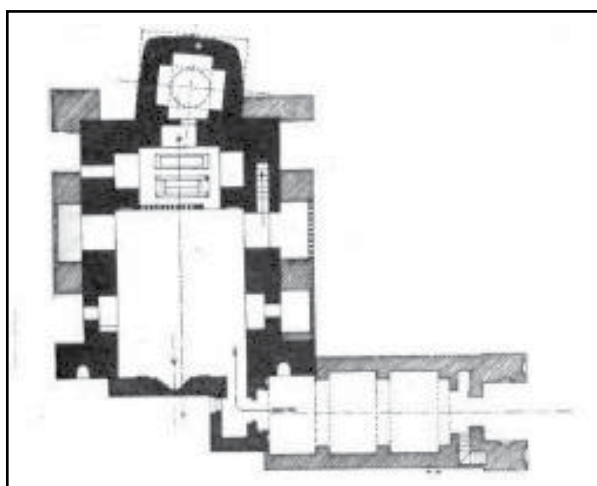

Fig. 2: The evolution of the perception of authenticity throughout history (Authors, 2022).

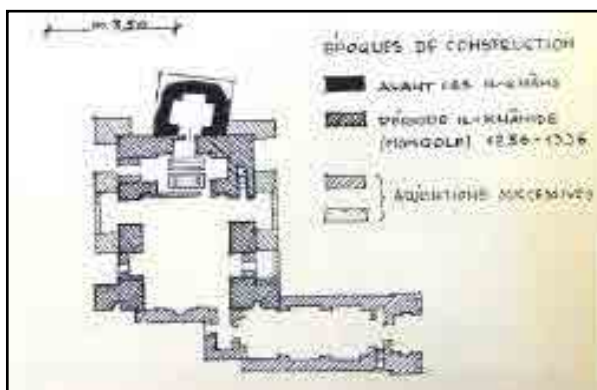
تصویر ۳: دوره‌بندی تاریخی هرتسفلد برای عمارت پیر بکران (<http://collections.si.edu>).

Fig. 3: The Historical Periodization of Herzfeld Pertaining to the Pirbekran (<http://collections.si.edu>).

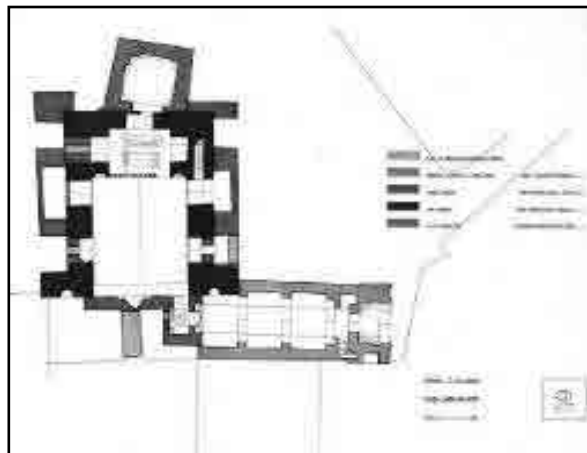
تصویر ۴: دوره‌بندی تاریخی گدار برای عمارت پیر بکران (گدار و همکاران، ۱۳۷۵).

Fig. 4: The Historical Periodization of Godard Pertaining to the Pirbekran (Godard et al., 1996).

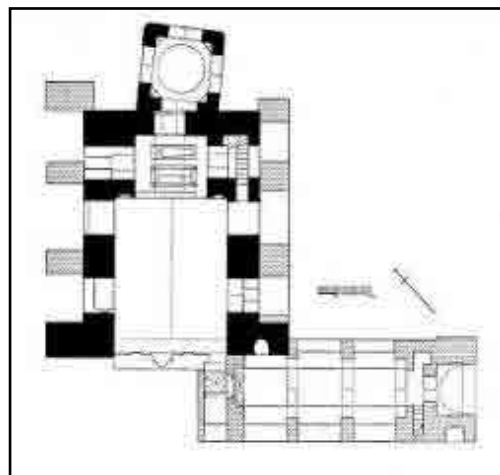
تصویر ۵: دوره‌بندی تاریخی عمارت پیر بکران در نقشه ایزمئو (ایزمئو، ۱۹۶۲).

Fig. 5: The historical chronology of the Pir Bekran in the IsMEO map (IsMEO, 1996)

تصویر ۶: دوره‌بندی تاریخی عمارت پیر بکران در نقشه ایزمئو (ایزمئو، ۱۹۷۲).
Fig. 6: The historical chronology of the Pir Bekran in the IsMEO map (IsMEO, 1972).

«جیوانی»^{۲۱} نیز بخش‌های اصلی عمارت پیر بکران را به چهار بخش دالان، ایوان، مقبره و گنبدخانه خشتی تقسیم نموده است (Giovanni, 1998: 73). «اریک شرودر» گرچه مطلب خاصی از عمارت پیر بکران مطرح نکرده، اما در نقشه طبقه هم‌کف بخش‌های اصلی و الحاقی بنا را در دو دوره مجزا نشان داده است^{۲۲} (تصور ۷). از میان پژوهشگران ایرانی، هنرفر دوره‌بندی تاریخی مشخصی برای این بنا ارائه نکرده و تاریخ بنا را بین سال‌های ۷۰۳ تا ۷۱۲ ه.ق، معرفی نموده، اما برای نخستین بار به‌طور مشخص عناصر اصلی این عمارت را به سه دسته کلی: (۱) رواق (شامل ورودی الحاقی جنوب شرق، هشتی)، (۲) صحن (ایوان بزرگ) و (۳) آرامگاه (هنرفر، ۱۳۵۰: ۲۵۳) تقسیم نموده است. «حمزوی» و «اصلانی» نیز بخش‌های مختلف بنا را در سه طبقه (اول، دوم و سوم) معرفی نموده‌اند (حمزوی و اصلانی، ۱۳۹۱: ۴۲-۳۰).

تصویر ۷: دوره‌بندی تاریخی شرودر برای عمارت پیر بکران (Giovanni, 1998).
Fig. 7: The Historical Periodization of Schröder Pertaining to the Pirbekran (Giovanni, 1998).

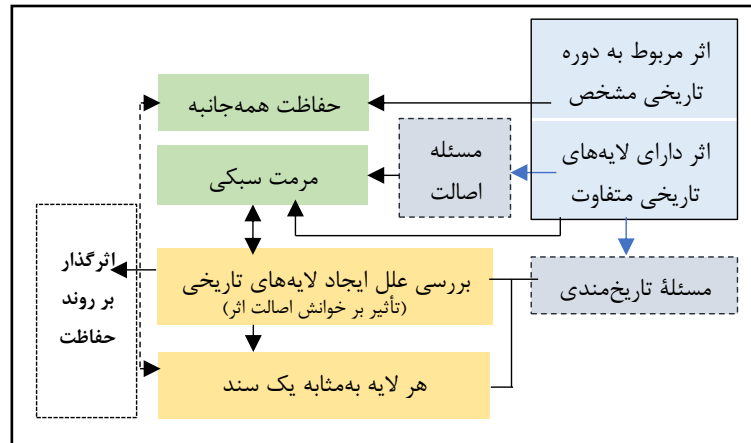
همان‌طورکه مشخص است عمارت پیر بکران در طول تاریخ دچار تغییر و تحولات فراوان شده است و شناخت دقیق این تغییرات لازم و ضروری به نظر می‌رسد. تغییرات و الحاقات در نقشه‌های این بنا حاکی از وجود نوعی بی‌نظمی و ناهمخوانی برخی از این الحاقات با الگوی کلی حاکم بر معماری بنای اصلی دارد که البته علت الحاق بخش‌هایی از بنا چون محراب بزرگ^{۲۳}، هشتی^{۲۴} و

تزئینات کاشی‌کاری^{۲۵} تا حدودی مشخص است، اما تاکنون از علت ایجاد کمربند الحاقی و الحاق ورودی جنوب خاوری به بنا مطالب خاصی ارائه نشده است. دلایل این تغییرات کالبدی و الحاقات انجام‌شده در این بنا، تاکنون به‌طور کامل و روشن مورد بحث و بررسی قرار نگرفته است.

مبانی نظری

نظریه‌ها و اصول موجود در رابطه با مداخله و حفاظت بناهای تاریخی، به‌طور خاص تحت‌تأثیر تغییر رویکردها به دارایی‌های فرهنگی و چالش‌های حاکم‌بر نگه‌داشت آن‌ها طی قرن ۲۰م. روندی تکاملی داشته است (یوکیلتهو، ۱۳۸۷: ۳۱۶-۳۰۸؛ آصفی و رادمهر، ۱۳۹۳: ۳۰). ضرورت توجه به اصالت و حفاظت از آن نیز به‌عنوان یکی از این اصول در طی تاریخ خود، مفهومی متغیر و نسبی یافته کرده است (تصویر ۲). نحوه تقرب به مفهوم اصالت در منشورها، اسناد و سایر اثر مهمی بر مداخلات مرمتی دارد - به‌خصوص زمانی که تصمیم‌گیری در رابطه با حفاظت و یا حذف لایه‌های تاریخی (با هدف بررسی و یا حفاظت لایه‌های دارای اهمیت زیر لایه‌های دیگر^{۲۶}) - به‌میان می‌آید، به‌عنوان مبنایی نظری جهت تصمیم‌گیری درمورد لایه‌های تاریخی مورد بررسی و بازخوانی قرار گرفته است. از آنجا که هر گواه تاریخی بر اصالت استوار است، اکنون اگر استمرار زمانی اثر در نتیجه تکثیر از اهمیت بیفتد، آن‌چه درواقع در معرض خطر قرار می‌گیرد، اصالت اثر یا تجلی آن است. اصالت به‌بهترین نحو می‌تواند به‌عنوان حال و هوایی تجربه شود که در آغاز در بنا لحاظ شده و حکم نوعی مشخصه تغییرناپذیر آن را دارد (یوکیلتهو، ۱۳۸۷: ۳۲۲). این عبارت به‌منزله یکسان دانستن مفهوم اصیل^{۲۷} با مفهوم یکسان^{۲۸} (یا سازگار^{۲۹}) است که بر شواهد مستند سازه اولیه تأکید می‌کند و با چشم‌پوشی از تأثیر زمان، به تغییرات یا اضافات بعدی، توجه یا بهای کمتری می‌دهد؛ اما درواقع، تعریف راستین اصالت باید تاریخ‌مندی منبع میراثی را درنظر بگیرد (یوکیلتهو، ۱۳۸۷: ۳۲۴). بر مبنای سند نارا (۱۹۹۴) درباره اصالت، توانایی ما برای درک ارزش‌های میراثی، به‌میزان معتبر یا موثق، و در نتیجه، اصیل بودن منابع داده‌ها بستگی دارد. اصالت یک کار هنری، میزان راستین بودن وحدت ذاتی فرآیند خلاق و نمود فیزیکی آن کار و نیز تأثیرات پیام آن در طول زمان، تاریخی آن است. این تعریف بر کیفیت هنری یا خلاق اثر جهت‌گیری می‌کند و مستلزم دآوری براساس یک سنجش انتقادی از جوهره اثر و رابطه آن با بستر است؛ هم‌چنین بر راستین و ناب بودن آن نیز تأکید می‌کند (یوکیلتهو، ۱۳۸۷: ۳۲۲). می‌توان وحدت در سبک و خالص بودن سبک را در راستای چنین گمانی دانست. از طرفی حفظ اثر به‌عنوان برگی زنده از تاریخ بدون کاستن یا افزودن چیزی بر آن هر بنای تاریخی به‌عنوان اسنادی، بازتاب‌دهنده تاریخ گذشته جایگاهی ویژه دارد. یادمان به‌عنوان یک سند شناخته می‌شود آنجایی که یک یادمان از آن‌رو ساخته شده تا پیامی را منتقل کند و به ذات خود، یک سند شمرده می‌شود. متن آن نیز به‌منزله منبعی برای تأیید تاریخ شمرده می‌شود که البته باید تحلیل و تعبیر شود و هرگز نباید به غلط خوانده و تعبیر شود (یوکیلتهو، ۱۳۸۷: ۲۲۳-۲۲۱). حیات بنا در مواجهه با اجتماع ساکن و برآورده ساختن نیازهای ساکنان و استفاده‌کنندگان تغییر و تحول می‌یابد و خود محصول دوره‌های تاریخی متعدد می‌شود؛ از این‌رو ویژگی‌های یک بنای تاریخی ترکیب و آمیخته‌ای از مشخصاتی است که علاوه بر نمایش دوران تاریخی نمایانگر تصمیماتی است که در دوران تاریخی نسبت به بنا گرفته شده و از این حیث نیز می‌بایست مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. حفاظت از دوره‌های تاریخی مسئولیتی بر عهده تصمیم‌گیران این حیطه در مقابل نسل‌های گذشته، حال و آینده و هم‌چنین متضمن حیات، بقاء و دوام اثر است. حرکت تاریخی یک شیء به‌مثابه تغییرات و تحولات مادی و عقلانی به‌وقوع پیوسته در آن، چه آن‌ها که ناشی از مداخله انسانی بوده و چه آن‌چه که ناشی از تغییرات طبیعی ماده است، ذیل این حرکت جوهری قرار گرفته و در این قالب دارای ارزش و اصالت

خواهد بود (پدرام و همکاران، ۱۳۹۰: ۹). اصالت کلیت یک بنا به اصالت اجزاء سازنده یا لایه‌های تاریخی آن نیز بازمی‌گردد که در کلیت بنا نمود پیدا کرده است. هر اثر تاریخی و شواهد موجود در آن به مثابه یک سند است که می‌بایست با بررسی دقیق در آن به کشف دست‌زد «بویی‌تو» یک یادمان تاریخی را در اصل، به منزله جمع‌بندی لایه‌های مختلف تاریخی می‌دانست که باید همگی را محترم شمرد (یوکیلته‌تو، ۱۳۸۷: ۲۲۴). شواهد تاریخی حین مداخله نباید حذف، تحریف یا جابه‌جا شود (Feilden, 2003). هر لایه یک سند تاریخی از دوران خود است.

تصویر ۸: چارچوب پژوهش (نگارندگان، ۱۴۰۱).

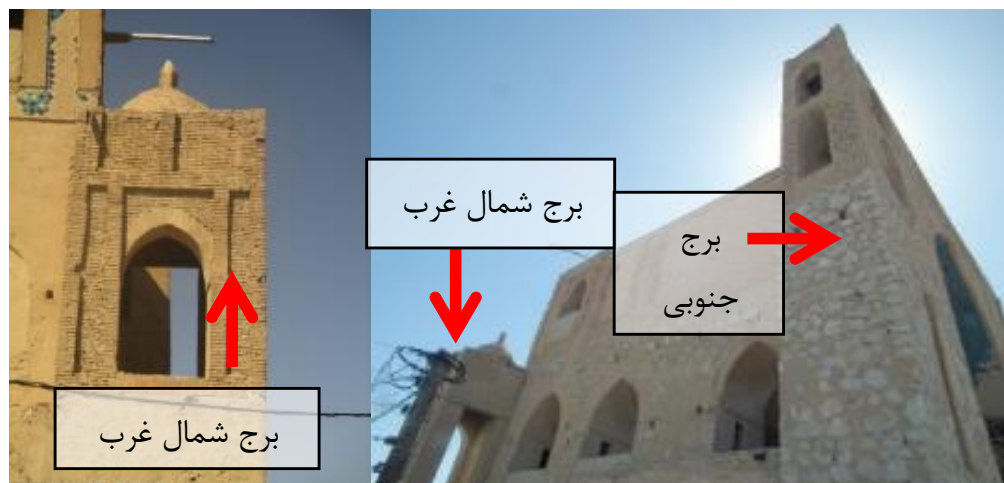
Fig. 8: Research Framework (Authors, 2022).

شناخت بنای پیربکران (بررسی موردی تحقیق)

براساس کتیبه‌های موجود این اثر منسوب به یکی از شخصیت‌های مذهبی و عرفانی بزرگ شیعه به نام «محمد ابن بکران»^{۳۰} که در اواسط قرن هفتم تا اوایل قرن هشتم در روستای بالان^{۳۱} زندگی می‌کرده و با بزرگانی چون «بابا عبدالله کارلادانی» (صاحب بنای منارجنبان) هم عصر بوده و چه بسا باهم مرادده‌هایی نیز داشته‌اند. کتیبه سردر هشتی بنا با تاریخ ۷۰۳ ه.ق، از اثر به عنوان عمارت یاد کرده است^{۳۲}، اما به اشتباه از سوی پژوهشگران خارجی و داخلی از ابتدا به بقعه/مقبره شهرت یافته است^{۳۳}. این درحالی است که تنها بخش کوچکی از بنا (ایوان کوچک طبقه هم‌کف) پس از فوت صاحب اثر در سال ۷۰۳ ه.ق. به آرامگاه یا روضه وی اختصاص یافته است. براساس کتیبه‌های موجود و نظر پژوهشگران عمارت پیر بکران محل عبادت (المجلسی، ۱۳۶۴، جلد ۱۲: ۵۱۲۷)، زندگی (Herzfeld, 1926: 257)، تدریس (ویلبر، ۱۳۶۵: ۱۳۲) و مقبره و مدفن (Godard, 1941: 9)؛ هنرفر، ۱۳۵۰: ۲۵۳) بوده است. قدیمی‌ترین شخصیتی که به طور مشخص از بنای پیر بکران سخن گفته، «محمدتقی المجلسی» (۱۰۷۰-۱۰۸۳ ه.ق.) است که این بنا را معبد پیر بکران معرفی کرده (المجلسی، ۱۳۶۴، جلد ۱۲: ۵۱۲۷). امروزه این بنا در مجاورت گورستانی قدیمی در دامنه کوهی مقدس به نام «موسی» قرار دارد که بخشی از بافت حاشیه‌ای روستای قدیمی پیر بکران بوده که طی چند سال اخیر به شهر تبدیل شده است؛ ازجمله شواهد تاریخی دیگری که بر روی جداره‌های این بنا دیده می‌شود، یادگاری‌نویسی‌هایی است که با مضامین گوناگون ادبی، مذهبی، خاطره‌نویسی و... به زبان‌های فارسی، عربی و عبری از قرن هشتم تا اواخر دوره قاجار (شاهمندی و شهیدانی، ۱۳۹۱: ۵۳) دیده می‌شود. بررسی یادگاری‌های موجود، به‌ویژه به آن دسته که به زبان عبری است و هم‌چنین تحلیل وضعیت عمارت و روستای پیر بکران نشان می‌دهند که درگذشته‌ای نه‌چندان دور بخشی از بافت جمعیتی این روستا را یهودیانی تشکیل می‌داده که در مجاورت مجموعه‌ای

مذهبی و مهمی به نام «استرخاتون» زندگی می‌کرده‌اند، که به دلایل متعدد طی چند دهه اخیر و به مرور پیر بکران را ترک نموده‌اند؛ به طوری که امروزه دیگر هیچ یهودی در این شهر زندگی نمی‌کند، اما در عین حال همه ساله برای برپایی جشن سال نو یا برگزاری مراسم‌های گوناگون در مجموعه «استرخاتون» حضور می‌یابند.

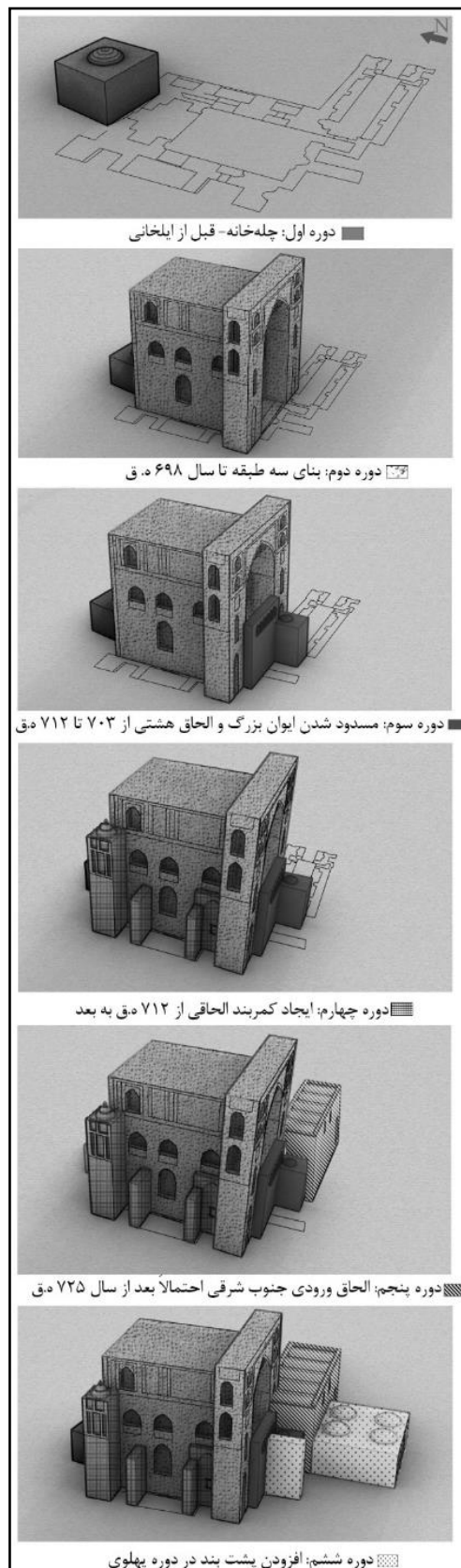
این بنا ساختمانی سه طبقه با ترکیبی از معماری خشتی، سنگی و آجری است که نقشه آن بی‌شباهت به آثار دوره ساسانی نیست (Herzfeld, 1926: 257؛ ویلبر، ۱۳۶۵: ۱۳۴). مجموعه‌ای از ساختمان خشتی - معروف به «چله خانه» -، چسبیده به بنایی سه طبقه از سنگ در طبقات پایین و آجر در طبقه فوقانی، با صحنی کوچک که محرابی مرتفع با تزئینات مفصل گچی در جبهه جنوبی خود جای داده است. بررسی‌های اولیه میدانی حاکی از آن است که قدیمی‌ترین بخش بنا، بخشی خشتی است که به «چله خانه» شهرت دارد (حمزوی و اصلانی، ۱۳۹۱: ۳۳) و بخش سنگی - به عنوان مصالح ساختمانی دیوارها، جرزه‌ها (دیوار و جرزهایی که گاه تا دو متر پهن دارند)، پلکان اصلی بنا در طبقات هم‌کف و اول عمارت محمد ابن بکران - و آجری - تاق‌های آجری و ساخت طبقه دوم با تاق‌های به هم پیوسته آجری، از جمله اجرای تاق آهنگ ایوان بزرگ با آجر که با چفد چمانه و به روش ضربی بر روی دیوارهای سنگی قرار گرفته با هدف کاهش وزن ساختمان - در سه طبقه به ترتیب در دوره‌های بعدی به آن افزوده شده‌اند و سپس بخش‌های دیگری چون محراب بزرگ، هشتی، کمر بند الحاقی و ورودی جنوب شرقی الحاق شده است؛ در واقع، حجم اصلی بنا ایوانی بزرگ به ارتفاع ۱۴ متر است که دو برج چهار گوش در جبهه جنوبی (شامل دو بخش سنگی تا کف طبقه دوم و مابقی تا بام با آجر) در دو سوی تویزه ایوان مذکور ساخته شده است (تصاویر ۹، ۱۰ و ۱۱).

تصویر ۹: نمایش برج‌ها (نگارندگان، ۱۴۰۲).

Fig. 9. Towers (Authors, 2022).

به دلیل وجود فضاهای متعدد شامل عناصری چون: ورودی‌ها، ایوان‌ها، غلام‌گردها، محراب‌ها، مأذنه‌ها و... می‌توان آن را بنایی سه طبقه در نظر گرفت^{۳۸}. هم‌چنین بقایا و شواهد به جای مانده در طبقات فوقانی بنا از وجود دو برج دیگر در این بنا حکایت دارد که در گوشه‌های شمال شرقی و شمال غربی به بنای اصلی الحاق شده‌اند. از برج شمال شرقی تنها بخش سنگی آن باقی مانده، اما برج شمال غرب از گزند حوادث در امان مانده است. با توجه به تزئینات به جای مانده و شواهد مرتبط با آن‌ها^{۳۹}، به نظر می‌آید عمارت پیر بکران به انواع تزئینات و آرایه‌های معماری چون کاشی‌کاری، گچ‌بری و نقاشی مزین بوده است. انواع کاشی‌های تک‌رنگ، چلیپایی و ستاره‌ای به

تصویر ۱۱: روند تکامل عمارت پیربکران (نگارندگان، ۱۴۰۱).
Fig. 11: Introducing the Spaces of Pirbekran (Authors, 2022).

تصویر ۱۰: معرفی فضاهای عمارت پیربکران (نگارندگان، ۱۴۰۱).
Fig. 10: Introducing the Spaces of Pirbekran (Authors, 2022).

رنگ‌های فیروزه‌ای و لاجوردی در ترکیب با کاشی‌های زرین‌فام و انواع نقوش گچ‌بری با شیوه‌های مهری، برجسته، مطبق و... با مضامین هندسی، گیاهی و مذهبی به‌همراه کتیبه‌نگاری‌های متعددی چون آیاتی از سوره‌های بقره (آیه‌الکرسی)، یس، فاتحه، دهر، قدر و تکرار صفات خداوند چون: المصور، الغفار، المفید، المدبر و... نام مبارک حضرت محمد ﷺ و حضرت علی علیه السلام فضای پرنقش‌ونگار در این بنا فراهم کرده است.^{۴۰}

بررسی تغییرات و الحاقات در نقشه‌های به‌دست‌آمده از این بنا حاکی از وجود نوعی بی‌نظمی و ناهم‌خوانی برخی از این الحاقات با الگوی کلی حاکم بر معماری بنای اصلی دارد و حکایت از دخل و تصرف در دوره‌های مختلف دارد. دلایل این تغییرات کالبدی و الحاقات انجام‌شده در این بنا، تاکنون به‌طور کامل و روشن مورد بحث و بررسی قرار نگرفته است، اما برخی از پژوهشگران ایرانی و خارجی^{۴۱} براساس کتیبه‌ها و تاریخ‌های موجود بخش‌های مختلفی از بنای پیر بکران را تاریخ‌گذاری نموده‌اند. در این تاریخ‌گذاری‌ها علت الحاق بخش‌هایی از بنا چون محراب بزرگ، هشتی و تزئینات کاشی‌کاری نیز تا حدودی مشخص شده است، اما تاکنون از علت ایجاد کمربند الحاقی و الحاق ورودی جنوب‌شرقی به بنا مطالب خاصی ارائه نشده است. بررسی ساختار و معماری به‌جای مانده از این کمربند الحاقی نشان می‌دهد که این الحاق، درواقع ایوانچه‌های به‌هم‌پیوسته‌ای است که گرداگرد بنای پیر بکران را در سه جهت شمال، شرق و غرب تا ارتفاعی مشخص (هم‌سطح با کف طبقه نخست) در بر گرفته‌اند. معمولاً در معماری اسلامی از ایوانچه‌ها به‌عنوان محلی برای استراحت، گفت‌وگو و... استفاده می‌شده است، اما این موضوع که الحاق ایوانچه‌ها به بدنه اصلی بنای پیر بکران صرفاً به‌دلیل استراحت و یا گفت‌وگوی زوار و دیگران بوده، جای شک و تردید است؛ چراکه این الحاق نمای بیرونی بنا را مخدوش ساخته و هم‌چنین به‌دلیل عدم اتصال ساختار کلی این کمربند (ایوانچه‌های الحاقی) با بدنه اصلی بنا، پیوستگی ایوانچه‌ها به یک‌دیگر و استفاده از برج‌های سنگی در گوشه‌ها باید دلیل دیگری نیز داشته باشد و از این‌رو احتمال آن می‌رود که به‌منظور تقویت ساختار اصلی بنا ساخته شده است.

همان‌طور که مشخص است در دوره‌ای از تغییرات صورت پذیرفته در بنا، ورودی در جبهه جنوب‌شرقی از طریق الحاق سردر و هشتی تغییر پیدا می‌کند، اما چرایی این موضوع که مجدداً در دوره بعدی ورودی جدیدی در جبهه جنوب‌شرقی به هشتی بنا الحاق می‌شود، هم‌چنان نامشخص می‌ماند؛ لذا با توجه به کامل نبودن شناسنامه تاریخی و تحولات معماری این بنا و باتوجه به وجود برخی ابهامات به‌دست‌آمده از پیشینه پژوهش‌های گذشته، به‌نظر می‌آید پاسخ به این ابهامات و دستیابی به توجیه فنی، معماری و تاریخی مناسب برای این الحاقات می‌تواند بخشی از ابهامات موجود در این خصوص را پاسخ دهد.

یافته‌های پژوهش: تحولات تاریخی در عمارت پیر بکران با استفاده از اسناد و شواهد موجود

با توجه به شواهد میدانی، مطالعه اسناد و مدارک فنی و دستاوردهای پژوهش‌های گذشته درخصوص معماری این بنا و دوره‌های تحول آن در اینجا سعی شده است با تأکید بر چهار تغییر مهم در معماری این بنا به بررسی شواهد و مستندات مربوطه پرداخته شود. این چهار تغییر مهم در معماری این بنا شامل تبدیل ایوان کوچک به مقبره، مسدود شدن ایوان بزرگ، ایجاد کمربند الحاقی، الحاق ورودی جنوب‌شرقی است که در ادامه بدان پرداخته شده است.

۱) تبدیل ایوان کوچک به مقبره

همان‌طور که گفته شد اکثر پژوهشگران براساس متن کتیبه‌های موجود و الحاقات معماری

صورت گرفته در تبدیل ایوان کوچک طبقه هم‌کف به مقبره محمد ابن بکران در سال ۷۰۳ ه.ق، متفق القول هستند. ظاهراً پس از فوت، ایشان در ایوان کوچک بنا دفن می‌گردند و بر روی مزارش سنگ قبری بزرگ با پوششی شیروانی شکل نصب می‌شود. بر سطوح مختلف سنگ قبر، کتیبه‌های متعددی دیده می‌شود که کتیبه جبهه غربی سنگ قبر با خط ثلث دقیقاً به روز، ماه و سال محمد ابن بکران (برابر با شب سه‌شنبه در دهم ربیع‌الاول سال ۷۰۳ ه.ق) اشاره می‌کند. پس از این اتفاق مهم، ورودی باز ایوان کوچک به سمت ایوان بزرگ با ایجاد دیواری الحاقی و مشبک مسدود می‌گردد. نمای داخلی دیوار الحاقی کاملاً ساده، اما نمای بیرونی و رو به ایوان بزرگ با انواع کاشی‌ها و تزئینات و کتیبه‌های گچی به خوبی مزین شده است. از دیگر شواهد تغییر ایوان کوچک به اتاق مقبره کتیبه‌ای گچی با خطی درشت و پخته با تاریخ ۷۰۳ ه.ق، در زیر تاق مقبره در جبهه شمالی بناست که بروی کتیبه‌ای قدیمی‌تر ایجاد شده است (حمزوی و مؤذنی، ۱۳۹۲، ۹). علاوه بر این تعدد یادگارنوشته‌های موجود بر سطوح مختلف بنا نشان می‌دهند که کمی پس از فوت صاحب اثر این مکان به زیارتگاهی مهم در منطقه تبدیل می‌گردد^{۴۲}.

۲) مسدود شدن ایوان بزرگ

محراب بزرگ، دیوارهای جانبی و فضای هشتی، از جمله شواهدی هستند که نشان می‌دهد جبهه باز ایوان بزرگ با این الحاقات مسدود شده است. کتیبه‌ای به تاریخ ۷۰۳ ه.ق، که بنا را عمارت پیر بکران معرفی می‌کند، درست در بالای ورودی هشتی، نشان می‌دهد که الحاقات مذکور دست‌کم پس از این تاریخ به بنای اصلی افزوده شده‌اند.

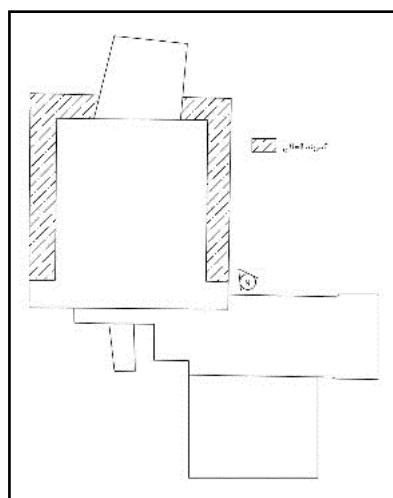
۳) ایجاد کمر بند الحاقی

علاوه بر الحاقات پیش گفته که براساس کتیبه‌های موجود از سال ۷۰۳ ه.ق. و احتمالاً به دلیل فوت محمد ابن بکران در این بنا ایجاد شده‌اند، کمر بندی در جهات شرق، شمال و غرب بنا با ارتفاع بیش از ۵ متر (هم‌سطح با کف طبقه اول) و پهنای ۲ متر با مصالح سنگ و ملات گچ ترکیبی از تاق‌های آجری و سنگی به بدنه اصلی الحاق می‌گردد که در گوشه‌های شمال شرقی و غربی آن دو برج ناقربینه ساخته می‌شود. از بخش فوقانی برج شمال شرقی اطلاع دقیقی در دست نیست، اما برج شمال غربی از دو بخش سنگی (به صورت توپر) و بخش آجری (به عنوان مأذنه) تشکیل شده است.

۴) الحاق ورودی جنوب شرقی

شواهدی چون عدم اتصال دیوارها به بدنه اصلی، سایر الحاقات قدیمی‌تر و هم‌چنین تفاوت در شیوه ساخت، نشان می‌دهد که ورودی جنوب شرقی در دوره‌ای دیگر به هشتی بنا الحاق شده است. با این وجود، الحاق صورت گرفته بخش شرقی نمای بیرونی عمارت پیر بکران را مخدوش نموده است. در ساخت این ورودی الحاقی از ترکیب مصالح سنگی (نمای بیرونی) و مصالح آجری (نمای داخلی) استفاده شده که یکی از مشخصه‌های سبک معماری آذری در معماری دوران اسلامی است.

ورودی مذکور دارای بخش‌های مختلفی چون: ایوان، پیرنشین، دهلیز، اتاقک انباری و پلکان است. گذار، نخستین کسی است که از علت الحاق ورودی جنوب شرقی بنا سخن گفته و معتقد است: «...سپس زمانی فرارسید که بناها و بیوتات اطراف مقبره مرد مقدس [محمد ابن بکران] به قدری زیاد شد که برای تفکیک مزار از ساختمان‌های مذکور لازم آمد سرسرای [ورودی الحاقی جنوب‌خاوری] که در نقشه ترسیمی، هاشور زده‌ام ساخته شود» (گذار و همکاران، ۱۳۷۵: ۲۲۳).

تصویر ۱۲: نمایش موقعیت کمر بند الحاقی در نقشه بنای پیربکران (نگارندگان، ۱۴۰۲).
Fig. 12: The Location of the Additional Belt (Authors, 2022).

تصویر ۱۳: نمایش شماتیک کنش چرخش دیوار و واکنش برج و کمر بند الحاقی. ۱- محل چرخش دیوار، ۲- نیروی وارده برج به بخش آسیب دیده، ۳- کمر بند الحاقی برای جلوگیری از چرخش بیشتر بنا (نگارندگان، ۱۳۹۵).

Fig. 13: Schematic Representation of the Wall Rotation & the Response of Additional Tower and Belt. 1- The Rotation Position of the Wall, 2- The Force of the Tower on the Damaged Part, 3- Additional Belt to Prevent the Building From Further Rotating (Authors, 2016).

بررسی تصاویر هرتسفلد و سایر پژوهشگران متعلق به اوایل دوره پهلوی اول به خوبی نشان می‌دهد که در اطراف عمارت پیر بکران بافتی مسکونی و دفاعی (برج و بارو) وجود داشته که احتمالاً گذار این بافت مسکونی و دفاعی را به عنوان (بناها و بیوتات اطراف مقبره) هم‌زمان با تاریخ عمارت پیر بکران فرض کرده است؛ لذا با توجه به این چهار تغییر مهم در ساختمان عمارت و بررسی‌های تکمیلی آسیب‌شناسی و تشخیصی^{۴۳} که در تکمیل مطالعه اسناد و مدارک گذشته از طریق مطالعات میدانی هم‌چون ایجاد گمانه‌های باستان‌شناسی^{۴۴} تهیه نقشه‌های فنی جدید و بازخوانی شواهد معماری و تزئینات به دست آمده نتایج به دست آمده در راستای پاسخ به اهداف این پژوهش در ادامه ارائه شده است.

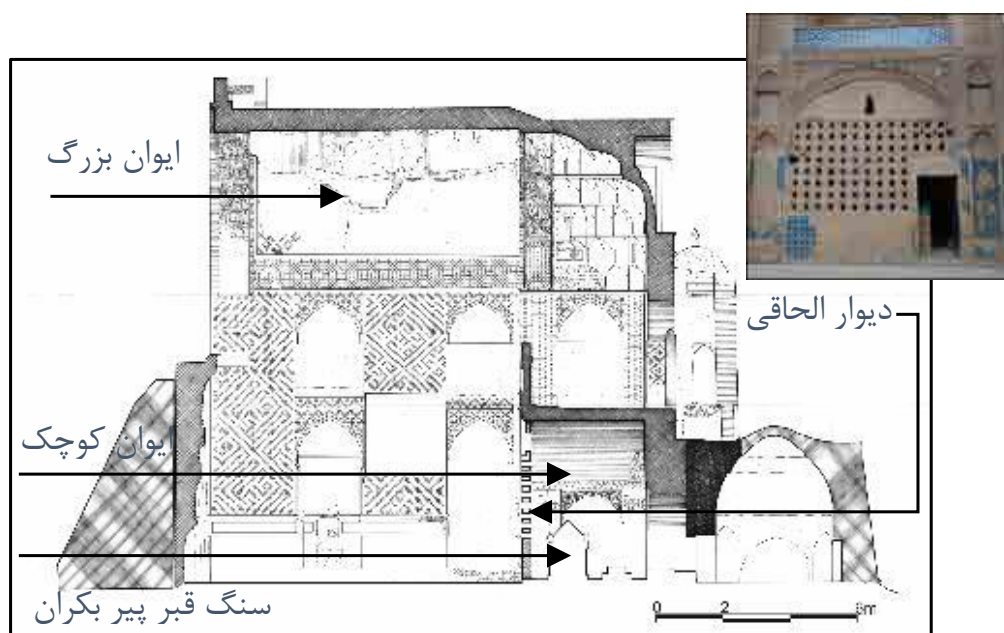
الف) توجه به زمینه‌های ایجاد الحاقات از طریق بررسی، تحلیل و تاریخ‌گذاری عارضه‌ها

بررسی تصاویر قدیمی (تصاویر ۱۵ و ۱۶) و شواهد موجود از وجود دو ترک بزرگ و سراسری در دیوارهای جبهه شرقی و غربی ایوان بزرگ عمارت پیر بکران خبر می‌دهد. ترک بزرگ‌تر از حدود ایوارگاه تاق ایوان بزرگ شروع و تا کف صفت محمد ابن بکران ادامه یافته است. در همین جبهه تا ارتفاع ۲ متری دیوار، شواهدی از ریختگی و طبله شدن اندود گچ ناشی از رطوبت صعودی که طی سالیان متمادی فعال بوده نیز دیده می‌شود. بررسی‌های میدانی، تحلیل ترک‌های ایجاد شده در جبهه شرقی و غربی بنا و تکیه بر اطلاعات گمانه‌زنی این احتمال را قوی می‌کند که بخش شرقی عمارت پیر بکران به دلیل سستی خاک زیر پی، عدم تقارن در ایستایی بنا، وزن زیاد و تأثیر رطوبت صعودی، نشست کرده باشد. آثار این نشست در وضعیت و نوع ترک‌های موجود در جبهه شرقی بنا کاملاً مشهود است. ظاهراً این نشست از نوع نشست متوسط بوده که پیش از این موجب ایجاد ترک‌های عمیق در بخش‌های فوقانی بنا و به تبع آن پیچش و حرکت بخش ترک خورده به سمت جلو شده است. تعیین تاریخی نسبتاً دقیق این اتفاق مهم در عمارت پیر بکران به کمک شواهد و عوارض موجود و با استناد به کتیبه‌های بنا و دوره‌بندی‌های ارائه شده از سوی پژوهشگران تاحدودی امکان‌پذیر است.

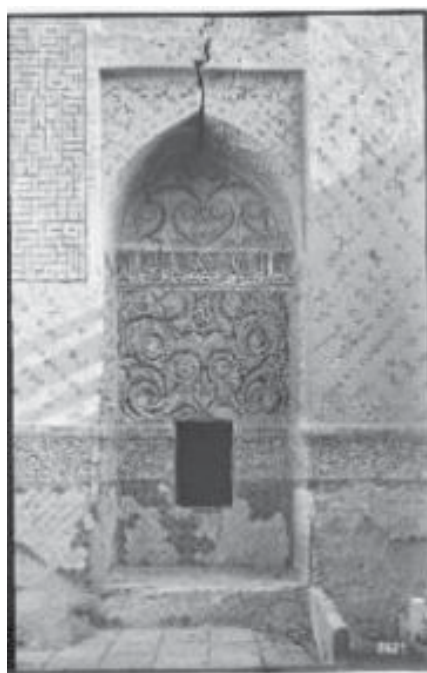
اما جهت ارائه نظر قابل استناد باید گفت یکی از شواهد مهم در این تاریخ‌گذاری می‌تواند ازاره موجود در فضای زیر ایوان بزرگ باشد که در دوره‌ای دیگر با ترکیبی از آرایه‌های کاشی‌کاری و گچ‌بری بر روی تزئینات گچ‌بری (نقوش مهری) دوره قبل قرار گرفته است. تشابهات نگارشی، استفاده از خط ثلث (آیات ۱ تا ۸ سوره دهر) و کوفی بنایی (آیه الکرسی) و... نشانگر هم‌زمانی تاریخ احداث محراب بزرگ و ازاره مذکور است. ویلبر، لایه قدیمی در زیر ازاره را متعلق به قبل از فوت محمد ابن بکران تا سال ۶۹۸ ه.ق، می‌داند و براساس کتیبه‌های موجود، تاریخ ساخت ازاره و محراب بزرگ را بین سال‌های ۷۰۳ تا ۷۱۲ ه.ق، اعلام نموده است (ویلبر، ۱۳۶۵: ۱۳۵). این ازاره از ابتدای جبهه شرقی بنا (در کنار ورودی مجاور محراب بزرگ) شروع و ضمن عبور از درون صفت محمد ابن بکران تا انتهای جبهه غربی بنا با عبارت «عمل محمد شاه نقاش» خاتمه می‌یابد. مسیر ایجاد ازاره مذکور به خوبی نشان می‌دهد که در حین اجرای این ازاره، اثری از کمر بند الحاقی وجود نداشته است. اگر چنین بود قطعاً این ازاره از نمای داخلی کمر بند الحاقی نیز عبور می‌نمود؛ بنابراین با توجه به تخریب بخشی از ازاره ایوان که بر اثر وجود رطوبت صعودی (به عنوان یکی از عوامل مخل و مؤثر در نشست زمین)، ایجاد شده است می‌توان تاریخ وقوع نشست در عمارت پیر بکران را به بعد از سال ۷۱۲ ه.ق. منتسب نمود.

ب) ایجاد کمر بند الحاقی جهت استحکام بخشی بنا و حفاظت از آن

به نظر می‌رسد با نشست دیوار در بخش شرقی بنا و بروز ترک‌ها، بخش جلویی بنا به سمت جنوب غرب از حالت قائم خارج شده و اصطلاحاً «سرسفت» می‌گردد، نشست زمین و حرکت بنا با چرخش دیوار نیز همراه می‌شود. آثار این چرخش به خوبی در بالای تاق ایوانچه طبقه اول بنا کاملاً مشهود است. تمایل بنا به چرخش بیشتر، وجود مناره سنگی مجاور و نیروی فشاری تاق ایوان بزرگ موجب خردشدگی و جداشدگی بخشی از مصالح تاق ایوانچه طبقه اول (به روی صفت محمد ابن بکران) نیز می‌گردد. حرکت بنا به سمت جلو نیز باعث بروز ترک‌هایی در جبهه غربی بنا می‌گردد، به گونه‌ای که شدت و عمق ترک‌ها در این جبهه با وجود ارتفاع بیشتر نسبت به بخش شرقی کمتر است. به نظر می‌رسد متولیان وقت عمارت پیر بکران به منظور جلوگیری از پیچش بیشتر دیوار که در بخش شرقی کاملاً مشهود بود، در نخستین اقدام حفاظتی خود مبادرت به احداث کمر بند الحاقی می‌نمایند؛ درواقع، کمر بند الحاقی به مثابه پشت‌بند یا کلافی است که از

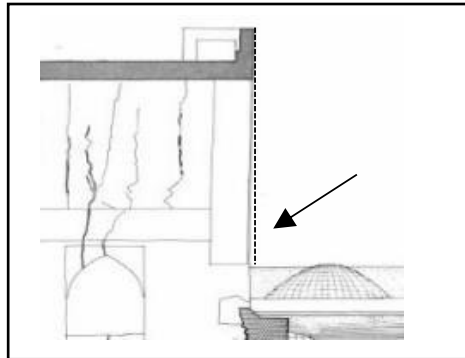

تصویر ۱۴: نمایش فضای مقبره و دیوار الحاقی در طبقه هم‌کف (مرکز اسناد میراث فرهنگی اصفهان).
Fig. 14: Tomb Space and the Additional Wall (Isfahan Cultural Heritage Document Center).

تصویر ۱۵: ادامه ترک در تاق صفه محمد ابن بکران در نمای داخلی جبهه شرقی (هرتسفلد، ۱۹۲۶).
Fig. 15: The Persistence of the Crack on the Exterior of Muhammad Ibn Bakran's is Evident in the Internal Perspective of the Eastern Elevation. (Herzfeld, 1923).

ایوانچه‌های به هم پیوسته‌ای با ارتفاعی مشخص و مجاز ساخته شده است تا عارضه‌های نشست سازه‌ای در جبهه شرقی بنا را خنثی نماید. به منظور توزیع یکنواخت نیرو در بنا، ساختار کمربند الحاقی هیچ‌گونه پیوندی با بدنه اصلی عمارت ندارد. هم‌چنین برای تقویت بیشتر در گوشه‌های شمال شرقی و غربی، کمربند الحاقی دو مناره (برج) سنگی و توپر در پایین و دو برج آجری به روی آن‌ها بنا می‌شود که از برج آجری نخست در جبهه شرقی اثری باقی نمانده است، اما از بخش آجری

تصویر ۱۶: ترک‌های ایجاد شده در بدنه داخلی جبهه شرقی بقعه پیر بکران و حرکت رو به جلوی بخش فوقانی ایوان (مرکز اسناد و مدارک میراث فرهنگی اصفهان نقشه شماره ۷۳۱۶ BY).

Fig. 16: Cracks in the inner east Elevation of the Pir Bekran Tomb and the Forward Displacement of the Upper Part of the Porch (Isfahan Cultural Heritage Archive Center, Map No. B7316).

برج شمال غربی بعدها به عنوان مأذنه نیز استفاده شده است. گرچه کمربند الحاقی تاحدودی از پیچش و چرخش دیوار در جبهه شرقی بنا جلوگیری نموده است، اما مانع از حرکت رو به جلوی بخش شرقی بنا نگردید.

ج) الحاق ورودی جنوب شرقی گام دوم حفاظتی

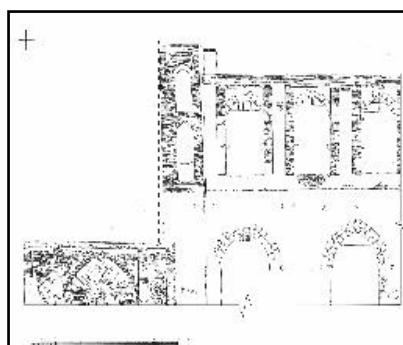
سرسفت شدن گوشه شرقی بنا و برج مجاور آن و حرکت روبه جلو، فشاری مضاعف به سایر بخش‌های الحاقی در بنا وارد نمود و در نتیجه باعث بروز ترک‌هایی در تاق درگاه‌های هشتی، ترک سراسری و عمودی در دیوار هشتی و پیچش محراب بزرگ و دیوارهای مجاور آن گردید (تصاویر ۱۷، ۱۸، ۱۹ و ۲۰). مهار حرکت فزاینده بخش شرقی بنا می‌توانست با تقویت پی بنا در بخش نشست کرده و ایجاد پشت‌بندی مرتفع برای جلوگیری از حرکت بیشتر بنا صورت گیرد. از تقویت پی نشست کرده اطلاعی در دست نیست و به گمانه‌زنی‌هایی تکمیلی، به ویژه در محل اتصال الحاق هشتی به بدنه اصلی بنا (محل احتمالی نشست زمین) نیاز است؛ علاوه بر این، ایجاد پشت‌بند در بخش حرکت کرده نه تنها باعث بدمنظری شدید بنا می‌گردید، بلکه مستلزم حذف کامل فضای هشتی نیز می‌شد؛ بنابراین به نظر می‌رسد در دومین گام حفاظتی صورت پذیرفته در گذشته، ورودی الحاقی جنوب شرقی بنا با دو کاربری سازه‌ای (پشت‌بند) و دسترسی (تداوم راه ورود به بنا بدون حذف هشتی) طراحی و با وجود تشابهات تزئینی با سبک و معماری متفاوتی به بدنه اصلی و فضای هشتی الحاق گردید. در ساخت این ورودی از مصالح سنگ به عنوان سفت‌کاری و از آجر به عنوان نما استفاده شده است؛ در حالی که طبقات هم‌کف و اول بنا کاملاً با سنگ و طبقه دوم مشخصاً با آجر ساخته شده است. حتی کمربند الحاقی نیز با بدنه سنگی و تاق‌های آجری هم‌چون تاق ایوانچه‌های طبقه اول و دوم احداث گردید. این تفاوت در شیوه ساخت و تزئینات حاکی از دوره‌های مختلف الحاقات در عمارت پیر بکران دارد.

نتیجه‌گیری

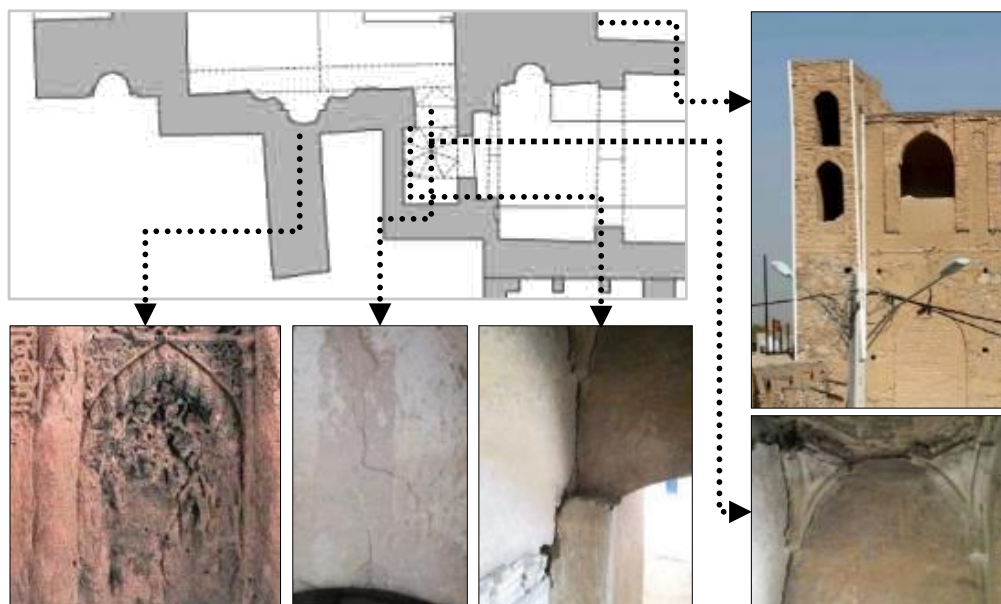
حیات تاریخی بناهای ارزشمند تاریخی، تغییرات و تحولات فضای معماری، الحاقات دوره‌های مختلف همواره بخش مهمی از چالش‌های حفاظتی در حوزه اصالت اثر بوده است. حفاظت از شواهد تاریخی که گاه لایه‌هایی از تاریخ یک اثر هستند، امری خطیر را پیش‌رو می‌گذارد؛ چرا که گذر تاریخ بر اثر رفته، می‌تواند بخشی از ارزش آن تلقی می‌شود و حفاظت نباید موجب از بین رفتن آن شود. ضمن آن که تصمیم‌گیری در مورد لایه‌هایی که مانع از شناخت لایه‌های زیرین می‌شود،

تصویر ۱۷: ترک عمیق در بخش فوقانی نمای داخلی جبهه شرقی (نگارندگان، ۱۳۹۵).
Fig. 17: A Deep Crack in the Upper Part of the Inner East Elevation (Authors, 2016).

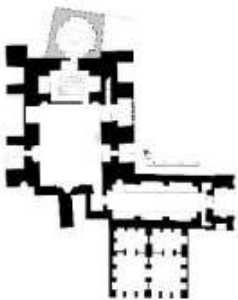
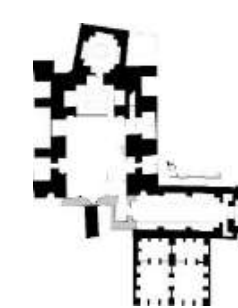
تصویر ۱۸: نمایش حرکت بنا به سمت جلو در جبهه شرقی عمارت پیر بکران (مرکز اسناد و مدارک میراث فرهنگی اصفهان نقشه شماره B۲۶۷).
Fig. 18: The Forward Movement of the Building on the East Façade of the Pir Bakran (Isfahan Cultural Heritage Archive Center, Map No. B267).

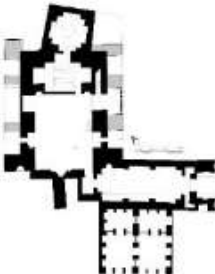
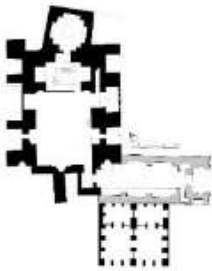
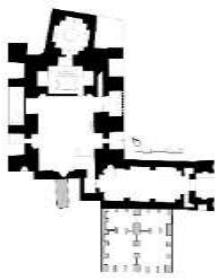

تصویر ۱۹: حرکت مناره شرقی بر اثر نشست و حرکت رو به جلوی بنا موجب ایجاد ترک و پیچش در عناصر الحاقی هشتی و محراب بزرگ گردیده است (نگارندگان، ۱۳۹۵).
Fig. 19: The Movement of the Eastern minaret due to Settlement and Forward Movement of the Building has caused Cracks and Twists in the Additional Elements of the Vestibule and the Large Altar.

تصویر ۲۰: نمایش ترک‌های ایجاد شده در عناصر الحاقی بنا (هشتی، محراب بزرگ) (نگارندگان، ۱۳۹۵).
Fig. 20: The Cracks Created in the Additional Elements of the Building (Vestibule & Great Altar) (Authors, 2016).

جدول ۱: دوره‌های مختلف در بنای پیربکران (نگارندگان، ۱۴۰۱).
Tab. 1: Different Periods in Pirbakran Historical Building (Authors, 2022).

دوره سازن	عنوان	تاریخچه	علت ایجاد/ کاربری	مصالح	تزئینات	عکس تزئینات	نمایش محل قرارگیری
دوره اول	چله‌خانه	قبل از ایلخانی	نامشخص و بعداً محل عبادت، زندگی و تدریس محمد ابن بکران	خشتی	نقاشی با مضمون تصویر بهشت به همراه کتیبه‌های گچی با مضامین مذهبی		
دوره دوم	گسترش اولیه پس از فوت محمد ابن بکران تا ۶۹۸ هـ.ق.	تا حدود سال ۶۹۸ هـ.ق	نیایشی و آموزشی، چله‌نشینی محمد ابن بکران	بنای سه طبقه (دو طبقه از سنگ و یک طبقه از آجر)	- نقوش گچ‌بری مهری گسترده - نقوش گچ‌بری گیاهی - نقوش مهری عموماً انتزاعی و مذهبی نام حضرت محمد (ص)، حضرت علی (ع) و نقوش گیاهی و هندسی - تزئین کاشی‌کاری شامل کاشی-های شانزده ضلعی زرین‌فام و چلیپایی فیروزه‌ای - خط کوفی بنایی اسماء الهی و صلوات کبیره	 	
دوره سوم	مسدود شدن ایوان بزرگ - الحاق در گاهی کوتاه با یک هشتی و سردر	سال ۷۰۳ هـ.ق	تغییر در کاربری بنا از آموزشی به نیایشی عام (برگزاری نماز جماعت)	ایجاد و گسترش تزئینات عمارت پیر بکران	- کاشی‌های شانزده ضلعی فیروزه-ای و چلیپایی لاجوردی به قطر ۸ تا ۹ سانتی‌متر - نقوش گچ‌بری مهری - خط کوفی ساده و ثلث - نقوش گچ‌بری گیاهی - سنگ قبر محمد ابن بکران	 	
		سال ۷۱۲ هـ.ق.			- استفاده از خط ریحان - ترکیب خطوط پخته کوفی ساده و ثلث - اجرای ازاره در ایوان بزرگ به بلندای ۲ متر روی تزئینات گچ‌بری دوره دوم - استفاده از کاشی‌کاری ترکیبی ۱۶ ضلعی (ستاره‌ای شکل) و ۶ ضلعی فیروزه‌ای و ۸ ضلعی لاجوردی به‌صورت شمشه مجزا		

دوره ساخت	عنوان	تاریخچه	علت ایجاد / کاربری	مصلح	تزئینات	عکس تزئینات	نمایش محل قرارگیری
دوره چهارم	ایجاد کمر بند الحاقی و افزوده شدن برج‌ها برج در گوشه‌های شمال شرق و شمال غرب بنا	پس از سال ۷۱۲ ه.ق.	جلوگیری از گسترش ترک‌های ایجاد شده در اثر نشست جبهه شرقی	دیوارها سنگی و تاق‌ها آجری و سنگی	در دوره سوم بنا ازاره در بدنه ایوان بزرگ بر روی لایه دوره قبلی اجرا گردید. این ازاره از ابتدای جبهه شرقی بنا (در کنار ورودی مجاور محراب بزرگ) شروع و ضمن عبور از درون صدف محمد ابن بکران تا انتهای جبهه غربی بنا ادامه می‌یابد. مسیر ازاره مذکور به خوبی نشان می‌دهد که در حین اجرای این ازاره اثری از کمر بند الحاقی تا سال ۷۱۲ ه.ق، وجود نداشته است اگر چنین بود قطعاً مسیر این ازاره از درون کمر بند الحاقی نیز عبور می‌کرد.	 	
دوره پنجم	الحاق ورودی جنوب شرقی	پس از ۷۲۷ ه.ق.	جلوگیری از گسترش عارضه نشست بنا تثبوت و تکمیل نقش کمر بند الحاقی در جبهه شرقی	دیوارها با ترکیب سنگ و آجر	- تنوع در نقوش گچ‌بری مهری - استفاده از کاشی‌های ۱۶ ضلعی با نقش زیرلعاب - استفاده از بقایای کاشی‌های دوره قبل - استفاده از ترکیب کاشی‌های ۱۶ ضلعی تیره و متمایل به سبز و احتمالاً کاشی‌های زرین‌فام با قطر ۲۰ سانتی‌متر - به کارگیری نقوش مهری با تنوع نقوش	 	
دوره ششم	خانه کاشی و پشت‌بند	پهلوی اول و دوم	اقدام حفاظتی توسعه یافت روستا	آجری و خشتی	-		

نیز مبحثی چالشی را پیش‌رو قرار می‌دهد. حیات بنا در مواجهه با اجتماع ساکن و برآورده ساختن نیازهای ساکنان و استفاده‌کنندگان تغییر و تحول می‌یابد و خود محصول دوره‌های تاریخی متعدد می‌شود؛ از این‌رو، ویژگی‌های یک بنای تاریخی ترکیب و آمیخته‌ای از مشخصاتی است که علاوه بر نمایش دوران تاریخی، نمایانگر تصمیماتی است که در دوران تاریخی نسبت به بنا گرفته شده و از این حیث نیز می‌بایست مورد بررسی و تحلیل قرار گیرد. حفاظت از دوره‌های تاریخی مسئولیتی برعهده تصمیم‌گیران این حوزه و هم‌چنین متضمن حیات، بقاء و دوام اثر است.

برپایه مطالعات انجام شده شامل بازشناسی جزئیات و تغییرات صورت گرفته در عناصر معماری عمارت پیر بکران براساس دسته‌بندی‌های مشخص، تعیین تاریخ دقیق الحاقات و تزئینات افزوده شده به کمک کتیبه‌ها، تصاویر قدیمی، یافته‌های باستان‌شناختی و شواهد معماری، مشخص گردید که عمارت پیر بکران دارای دوره‌بندی‌های تاریخی متفاوت و متعددی است که به دلیل قلت منابع تاریخی از پیچیدگی خاصی نیز برخوردار است. روند ساخت این بنا از اتاقی کوچک و خشتی آغاز می‌گردد و در ادامه بنایی رفیع و سه طبقه بدان افزوده می‌شود و به دلیل تحولات سیاسی، مذهبی و زمین‌ساختی عناصر تزئینی و سازه‌ای با دوره‌بندی‌های متفاوتی به بنای اصلی الحاق می‌گردد. بخشی از الحاقات در ضمن تکمیل عمارت پیر بکران و متصل به دوره احداث بنا ایجاد شده‌اند. الحاقات این دوره‌ها هم‌چون کمر بند الحاقی، ورودی الحاقی جنوب شرقی و دیوارهای مشبک الحاقی، سیر تحول و تکامل سازه‌ای و تزئینی بنا را نشان می‌دهد؛ بنابراین حذف و پاکسازی این الحاقات کاری غیراصولی، مخالف اصول اولیه حفاظت و حفظ این الحاقات براساس شواهد معماری و تصاویر قدیمی پژوهشگران گامی مؤثر در جهت حفظ ارزش‌های تاریخی، معماری بنا محسوب می‌شود؛ درواقع، برخی از لایه‌های تاریخی موجود در بنای پیربکران، بخشی از فرآیند حفاظتی بوده که منجر به تداوم حیات اثر و پایداری سازه‌ای در طول زمان شده است؛ پس بنابراین، حفظ الحاقات تاریخی و مرمت بخش‌های تخریب شده براساس شواهد و مدارک مستند و کافی، ضروری به نظر می‌رسد.

درواقع یک بنای تاریخی حاصل برهم‌نشینی لایه‌های تاریخی مختلفی که پس و پیش، در کنار و آمیختگی هم، در فراز و فرود هم شکل گرفته و گاه درهم‌تنیده و در هیئت کنونی به دست ما رسیده است. احتمالاً در دوره‌هایی این لایه‌ها تغییر کرده‌اند و دارای ویژگی‌های مشخص و منتسب به زمان خاص و دلایل شکل‌گیری مشخصی هستند که شناخت آن ضروری است. هر اثر تاریخی می‌تواند حامل پیام‌های مختلفی باشد از یک سو ویژگی‌های مستقیم و آشکار و بعد کالبدی، کارکردی و... و از سویی دیگر پیام‌هایی را در متن خود به صورت غیرمستقیم منتقل نماید. تکوین و تکامل یک بنا در گذشته به صورتی هدفمند، بطئی و آرام هم‌گام با شرایط اثرگذار و اثرپذیر از بنا بوده است. اگر یک بنا را نمایشی از فن و هنر گذشتگان در نظر بگیریم، لایه‌های تاریخی آن نیز نمایش فن و هنری مختص به خود خواهد بود. باید در نظر داشت عدم شناخت جامع نسبت به این ویژگی‌ها در هر بُعد آن، باعث غفلت‌ورزی در حفاظت از آن‌ها خواهد شد. اهمیت شناخت لایه‌های تاریخی بر کسی پوشیده نیست، اما واکاوی علت شکل‌گیری این لایه‌ها بستری جهت تصمیم‌گیری مشخص حفاظتی را رقم خواهد زد. هر یک از لایه‌های تاریخی بخشی از یک کل منسجم را می‌سازد و آن را قوام می‌دهد. در این واکاوی توجه به ویژگی‌های خود اثر به مثابه یک سند تاریخی و دارا بودن پیام در متن خویش در کنار استفاده از نظرات پیشین پیرامون اثر ضروری است؛ چراکه اگر گاه موردی مدنظر قرار نگرفته باشد با توجه و تحلیل اثر در وضع موجود می‌توان آن را اصلاح نمود. دریافت علل وجود لایه‌های تاریخی مختلف و مضامین نهفته در بناها، مدیریت تغییرات حاصل از حفاظت را میسر خواهد نمود.

سپاسگزاری

نویسندگان این پژوهش مایلند از داوران ناشناس که جهت تکمیل تحقیقات صورت گرفته همکاری نمودند و موجب پیشرفت کیفی این پژوهش شده‌اند، تشکر و قدردانی نمایند.

درصد مشارکت نویسندگان

این مقاله مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی به

نگارش سیّد حافظ کریمیان گل سفیدی با عنوان «طرح مرمت و احیاء بقعه پیر بکران و محوطه پیرامون آن با رویکرد تاریخی-معماری» به راهنمایی نویسنده مسئول این مقاله (علی زمانی فرد) در دانشگاه هنر ایران است که با همکاری ملیحه محسنی (دانشجوی دکتری مرمت و احیاء بناها و بافت‌های تاریخی) به صورت مقاله تدوین شده است.

تضاد منافع

نگارندگان ضمن رعایت اخلاق نشر در ارجاع‌دهی، عدم وجود هرگونه تعارض منافی را اعلام می‌دارند.

پی‌نوشت

۱. در گذشته، موادی چون پاپیروس و پوست که متن‌ها و تصاویر بر آن‌ها ثبت می‌شدند، نادر و گران قیمت بودند، به همین دلیل آن‌ها را دور نمی‌ریختند، بلکه با مواد قلیایی جوهر روی آن‌ها را پاک می‌کردند و سطح‌شان را با سنگی سخت می‌ساییدند تا بار دیگر به کار برند. در قرون وسطی گویا افراد متخصص، چنین کاری را انجام می‌دادند؛ این معنا در واژه یونانی قدیم Palimpsestos نهفته است که از دو کلمه Palin به معنای دوباهر و Psestos به معنای زدودن و پاک کردن ترکیب یافته است. اغلب اوقات این عمل زدودن با موفقیت انجام نمی‌گرفت و نوشته اصلی چه بسا تا قسمتی باقی می‌ماند؛ از این روست که پالیمسست اشاره به چیزی دارد که تغییر یافته، اما هنوز اثری از شکل اولیه‌اش باقی مانده است. پالیمسست ناسازه‌ای را در درون خود دارد؛ مبتنی بر حضور و غیاب است. غیاب متن اصلی و حضور چیزی از آن از یک سو، و حضور متن جدید از دیگر سو، ما از متن اصلی جز ردپای مبهم و گنگ چیزی دریافت نمی‌کنیم. در پالیمسست، آن چه مهم می‌نماید نه خود متن اصلی، بل ماندن آن متن است که متن جدید بر روی آن نوشته می‌شود و پالیمسست مبتنی است بر حضور غیابی از جنس گذشته، و حضوری از جنس حال (رحمتی، ۱۳۹۵: ۵۸).

2. Authenticity
3. The Nara Document, 1994
4. Outstanding Universal Value (OUV)
5. Analytically
6. Holistically
7. Hermeneutically
8. Organically
9. Culturally
10. Mixed Method

۱۱. ارزیابی اصالت در چهار موضوع طراحی، مصالح، مهارت و نحوه استقرار را بیان می‌کند؛ هم‌چنین اظهار می‌کند اصالت به شکل و ساختار اصلی زمان ساخت محدود نمی‌شود، بلکه شامل تمام تغییرات و اضافات در طول زمان که دارای ارزش‌های هنری و یا تاریخی است را شامل می‌شود (UNESCO, 1978: 4).

۱۲. بیانیه سنت آنتونیو با توجه به ارزش‌ها، اصالت را از هفت دیدگاه: اصالت و هویت (Authenticity & Identity)، اصالت و تاریخ (Authenticity & History)، اصالت و مصالح (Authenticity & Materials)، اصالت و ارزش‌های اجتماعی (Authenticity & Social Value)، اصالت در محوطه‌های پویا و ایستا (Authenticity in Dynamic & Static Sites)، اصالت و پایش (Authenticity & Stewardship) و اصالت و اقتصاد (Authenticity & Economics) مورد حمایت و توجه قرار می‌دهد.

۱۳. اصالت از طریق ویژگی‌هایی چون: بیان شکل و طراحی (Form & Design)، مواد و مصالح (Materials & Substance)، استفاده و عملکرد (Use & Function)، سنت‌ها، شیوه‌ها و سیستم‌های مدیریت (Traditions, Techniques & Management)، موقعیت قرارگیری و زمینه (Location & Setting)، زبان و سایر جنبه‌های میراث ناملموس (Language, and Other Forms of Intangible Heritage)، روح و احساس (Spirit & Feeling) و سایر عوامل داخلی و خارجی (Other Internal & External Factors) می‌شود (UNESCO, 2005: 21).

۱۴. یکی از پژوهش‌های مهم که بر رابطه و نسبت حفاظت و تاریخ معماری می‌پردازد، حفاظت معماری و نسبت آن با تاریخ معماری، با نگاه به تجربه حفاظت در ایران نوشته ابوبی و نیکزاد (۱۳۹۶) است. این پژوهش، بر نقش مهم بناهای تاریخی به عنوان شواهد تاریخ معماری تأکید کرده است، که نشان از اهمیت شناخت دقیق آن‌ها قبل از مرمت و حین مرمت دارد و سبب انجام مرمت درست این آثار و شواهد می‌شود.

۱۵. لودوک (۱۸۷۹-۱۸۱۴) بر لزوم بازگرداندن بنا به شکل اصلی آن جهت یکپارچه کردن و در سبکی مشخص قرار دادن بنا معتقد بود. به عقیده لودوک، عناصر اضافه‌شده به بنا در اعصار مختلف باعث از بین بردن ارزش واقعی بنا می‌شود. بنابراین باید عناصر اضافه‌شده به بنا را پس از تاریخ اصلی آن از بنا پاک کرد (حبیبی و مقصودی، ۱۳۸۸: ۳۵). راهی طولانی طی شد تا اصول حفاظت و مرمت مدرن در سده بیستم اهمیت مطالعه اثر را برای شناخت و حفظ همه دوره‌های تاریخی به رسمیت بشناسد. مطالعات حفاظتی این امکان را فراهم می‌سازد که در مجموع شناخت بیشتر آثار حاصل به نظر می‌رسد (ابویی و نیکزاد، ۱۳۹۶: ۱۷۴).

۱۶. مفهوم اصالت می‌تواند بر تداوم بنا در طول زمان و تغییرات موجود در بنا و تمامی لایه‌های تاریخی مستتر باشد. یوکلهتو دگرگونی مواد و مصالح را در تعیین اصالت بنا مؤثر می‌داند (Jokilehto, 2007).

۱۷. بنا بر ذکر متون تاریخی لنجان (لنجان) یکی از بلوکات مهم اصفهان در قرون نخستین اسلامی به شمار می‌رفت که دست‌کم از قرن سوم ه.ق، به بعد متون تاریخی از این منطقه و روستاهای آباد آن سخن گفته‌اند. ابن خردادبه (قرن سوم ه.ق.) ضمن معرفی منزلگاه‌های راه اهواز به اصفهان منطقه لنجان (خان لنجان) را به نام «خان ابرار» ذکر می‌کند (ابن خردادبه، ۱۳۷۷: ۴۳). ابن جعفر (قرن ۳ ه.ق.) از لنجان بانام «خان» یاد کرده است (ابن جعفر، ۱۳۷۰، جلد ۱: ۳۲). در قرون میانی اسلامی حضور اسماعیلیان در منطقه لنجان به دلیل همسایگی با اصفهان پایتخت سلجوقیان اهمیت سیاسی خاصی می‌یابد. در دوره ایلخانی بیشترین کشمکش‌های سیاسی بین حاکمان ایلخانی منطقه اصفهان و اتابکان لر بزرگ بر سر تصاحب منطقه لنجان صورت گرفت. لنجان امروزه به حدود چهار شهرستان فلاورجان، لنجان، مبارکه و نجف‌آباد در استان اصفهان تقسیم شده است؛ اما تا پیش از تقسیمات سیاسی نیم قرن اخیر، به دو بلوک لنجان سفلا (محدوده تقریبی شهرستان فلاورجان و بخشی از مبارکه) و لنجان علیا (محدوده کنونی شهرستان لنجان به مرکزیت زرین شهر) تقسیم شده بود (هنرفر، ۱۳۵۳: ۲).

۱۸. در سایت <http://collections.si.edu> تصاویری از هرتسفلد متعلق به سال ۱۹۲۳ م. منتشر شده است که می‌تواند به عنوان قدیمی‌ترین تصاویر اخذ شده از بنای عمارت پیر بکران باشد.

۱۹. ارنست امیل هرتسفلد (۱۸۷۹-۱۹۴۸) از باستان‌شناسان سرشناس خارجی (آلمانی) است که سال‌ها در ایران و عراق به کاوش‌های باستان‌شناسی پرداخت. وی را نخستین فردی می‌دانند که به‌صورت علمی کاوش در تخت جمشید را آغاز نمود. هرتسفلد بخش عمده‌ای از مناطق ایران را بازدید و تألیفات، تصاویر و نقشه‌های متعددی از آثار و محوطه‌های تاریخی ایران از وی برجای مانده است (فرای، ۱۳۲۷: ۱۱۴-۱۱۱).

۲۰. مؤسسه ایزمئو در سال ۱۹۳۳ م. باهدف توسعه روابط فرهنگی با کشورهای آسیایی در ایتالیا تأسیس شد این مؤسسه فعالیت‌های پژوهشی و حفاظتی خود را از سال ۱۹۶۴ م. در ایران آغاز نمود و تا یک سال پس از انقلاب ادامه یافت. هم‌زمان با انجام فعالیت‌های باستان‌شناسی و مرمتی در شهر اصفهان انجام مطالعات باستان‌شناسی و مرمت عمارت پیر بکران نیز توسط این مؤسسه صورت گرفت (<https://www.iranicaonline.org/articles/italy-xv-ismo>).

21. Giovanni

۲۲. اریک شرودر نخستین بار در سال ۱۹۳۱ م. به ایران سفر کرد. وی نیز هم‌چون سایر مستشرقین اروپایی مطالعات و پژوهش‌های گسترده‌ای در هنر و معماری ایران زمین انجام داده است. از وی نقشه‌های معماری بسیاری از بناهای تاریخی ایران، از جمله عمارت پیر بکران برجای مانده است. شرودر در سال ۱۹۷۱ م. درگذشت (Gray, 1972: 6-7).

۲۳. در عمارت پیر بکران پنج محراب دیده می‌شود که محراب اصلی و بزرگ بنا با ارتفاع ۶٫۷ متر در زیر ایوان عمارت قرار دارد. محراب دوم در صفه شرقی بنا به ارتفاع کمتر از یک متر که برخلاف سایر محراب‌ها با کاشی تزئین شده است. دیگر محراب‌های گچی بنا نیز با ارتفاعی در حدود یک متر در طبقه نخست قرار گرفته‌اند.

۲۴. هشتی عمارت فضایی راست‌گوشه به ابعاد ۲٫۵ در ۱٫۲ متر است که پوششی ترکیب (هشت ترک) با آجر دارد. در جهات جنوب و غرب این فضا دو پنجره تعبیه شده است و در جهت شمال شرقی و از طریق درگاهی به عرض ۹۰ سانتی‌متر و ارتفاع ۱٫۹۰ متر هشتی به ایوان بزرگ متصل می‌گردد.

۲۵. در عمارت پیر بکران کاشی‌کاری عموماً با دو رنگ آبی فیروزه‌ای و آبی لاجوردی با طیف رنگی نزدیک به هم استفاده شده است. کاشی‌ها عموماً به شکل چلیپایی و در اشکال هندسی (سه، چهار، شش، هشت و شانزده ضلعی) ساخته شده‌اند. این تزئینات در بخش‌هایی چون ازاره دیوارها در طبقه هم‌کف، نمای داخلی نغول‌ها و تاق‌نماها، پاکار تاق‌ها، زیرتویزه‌ها و به‌صورت جزئی در نمای بیرونی طبقه هم‌کف و اول و به‌صورت گسترده در نمای بیرونی طبقه دوم به‌کاررفته است. علاوه بر این به‌صورت جزئی از کاشی‌های زرین‌فام، لعاب‌پران، معرق، نقش برجسته نیز استفاده شده است.

۲۶. حتی در این موارد: افزوده‌های بعدی را تنها در صورتی می‌توان برداشت که در تناقض آشکار با سبک و کاربری اثر بوده و فاقد هرگونه ارزش هنری باشند (یوکیلهتو، ۱۳۸۷: ۲۱۳). حتی در زمینه عملیات مرمتی و حفاظتی، اگر هدف، حفاظت از چیزی باشد که از اصل باقی مانده و هرگونه عملیات لازم برای تقویت و پشتیبانی از ساختار اثر باید به‌گونه‌ای انجام شود که از بخش اصیل قدیمی قابل تشخیص باشد (یوکیلهتو، ۱۳۸۷: ۲۲۴) در اینجا این سؤال پیش خواهد آمد که دقیقاً کدام بخش اصیل خواهد بود؟

۲۷. واژه انگلیسی authentic (اصیل) برگرفته از واژه‌های یونانی authentikos (autos معادل خودم؛ همان) و لاتین auctor معادل یک فرد مبتکر؛ مقام مسئول) است (یوکیلهتو، ۱۳۸۷: ۳۲۲).

28. Identical

29. Conform

۳۰. در کتیبه‌های متعدد شامل: ۱- کتیبه جبهه شمالی ایوان کوچک «هذه الروضة المقدسه الشيخ المشايخ المسلمين قدوه ارباب المحققين محى معالم الشريعة كاشف اسرار الحقيقه واقف بانار الالوهيه حجه الحق على الخلق محمد بن بکران نورالله قبره فى سنة ثلث و سبعمائه» که متن کتیبه دقیقاً به اتاق آرامگاه اشاره می‌کند، ۲- متن کتیبه نخست با افزودن روز، ماه و سال فوت محمد ابن بکران و نام حجار (عمل سراج) به روی سنگ قبری شیروانی‌شکل در اتاق آرامگاه تکرار شده است، ۳- کتیبه‌ای که به محل دقیق جلوس محمد ابن بکران در دیوار شرقی ایوان اشاره می‌کند: «هذه الصفه المباركه الشيخ المشايخ المسلمين قدوه ارباب المحققين محمد بن بکران قدس الله روح العزيز سنة اثني عشر و سبعمائه» محلی که احتمالاً وی با شاگردان یا مردم دیدار می‌کرده، از وی یاد شده است.

۳۱. بررسی اسناد، متون تاریخی و سنگ قبور قدیمی دست‌کم تا دوره صفویه نام قدیم روستای پیر بکران را بالان ذکر کرده است: «گل کج النج بالون مشهور به پیر بکران و حصن سهر و گچ و گل در اطراف اصفهان فراوان است» (جناب، ۱۳۷۱: ۱۲۵).

۳۲. متن کتیبه سردر ورودی بنا بدین شرح است: «هذا العماره المباركه الشيخ المشايخ المسلمين محمد بن بکران فى ثلث و سبعمائه».

۳۳. هرتسفلد، گدار و همکاران، پوپ و ویلبر این بنا را مقبره پیر بکران معرفی نموده‌اند (هرتسفلد، همان: ۲۳۸؛ گدار و همکاران، همان: ۱۱۷؛ ویلبر، همان: ۱۳۲؛ پوپ، همان: ۲۲۲). رفیعی مهرآبادی از آن بانام آرامگاه پیر بکران یادکرده است

(رفیعی مهرآبادی، ۱۳۵۲: ۸۴۹) و هنرفر و مشکوتی بنا را با نام بقعه پیر بکران توصیف نموده‌اند (هنرفر، ۱۳۵۰: ۲۵۳؛ مشکوتی، ۱۳۴۳: ۲۲۵).

۳۴. در پیرامون شهر پیر بکران چند کوه وجود دارد: (۱) کوه موسی که کوهی معدنی و مقدس است و هم‌اکنون شرکت تهیه مواد در آنجا به استخراج سنگ‌آهک مشغول است. این کوه در جهت جنوب شرقی پیر بکران واقع شده و به نوعی به بافت قدیم پیر بکران متصل است. بقعه پیر بکران در پایین دست دامنه همین کوه ساخته شده است. در این کوه غاری وجود دارد که به عنوان زیارتگاهی مشترک بین مسلمانان و یهودیان منطقه در گذشته مورد احترام بوده است؛ (۲) کوه اجگرد در جهت شمال غرب پیر بکران است که در حدود ۳ کیلومتری این شهر قرار دارد، (۳) کوه طاد (سهروفیروزان) نام دارد که در دامنه‌های شمالی و جنوبی این کوه دو روستای بزرگ و تاریخی سهروفیروزان و طاد قرار دارند، (۴) کوه بزرگ شاه‌کوه است این کوه رفیع در جهت شمال این شهر و به فاصله حدود ۷ کیلومتری آن قرار دارد. در مجموع ترکیب زمین‌های کشاورزی هموار و مرغوب به همراه کوه‌های اطراف و عبور رودخانه زاینده‌رود از شمال به جنوب به لحاظ طبیعی موقعیتی ممتاز برای شهر کنونی پیر بکران و مناطق اطراف فراهم آورده است (سازمان نقشه‌برداری، ۱۳۴۷، نقشه شماره ۱۶).

۳۵. استخراتون نام مجموعه‌ای تاریخی متعلق به یهودیان است که در فاصله ۵۰۰ متری جنوب باختری عمارت پیر بکران قرار دارد. این مجموعه از بخش‌هایی چون زیارتگاه سارح بت‌آشر (نوه حضرت یعقوب)، کنیسه حضرت یعقوب (ع)، حمام، غسالخانه، گورستان، مقابر و غیره تشکیل شده است.

۳۶. در این مکان ضمن کاوش‌های صورت‌گرفته در اوایل دهه سی شمسی کتیبه‌ای سنگی یافت شد (هنرفر، ۱۳۵۳: ۱۱). که بر سر تاریخ دقیق آن متعلق به سال ۱۳۱ م و یا سال ۱۱۳ م بین پژوهشگران اختلاف نظر وجود دارد (لوی، ۱۳۳۹: ۲۴۹).

۳۷. وجود صلوات کبیره به خط کوفی بنائی در جزر شرقی بنا و با خط ثلث برگرد مزار سنگی مقبره می‌تواند مدارکی مستدلی مبنی بر گرایش محمد ابن بکران به مذهب شیعه اثنی عشری باشد.

۳۸. این اثر به لحاظ دارا بودن ارزش‌های منحصر به فرد و شاخص در اولین سال شروع ثبت آثار در ایران به شماره ۱۰۱ در سال ۱۳۱۰ ه.ش. در فهرست آثار ملی کشور به ثبت رسید (پازوکی و شادمهر، ۱۳۸۶: ۶۹).

۳۹. گستردگی و فراوانی تزئینات کاشی و گچ‌بری در اشکال و مضامین متنوع بر روی سطوح دیوارها و سقف از ویژگی‌های برجسته اثر است که در بین آن‌ها کتیبه‌نگاری گچی، و کاشی یا تلفیقی به چشم می‌آید؛ از جمله محراب بزرگ و اصلی این بنا با ارتفاعی حدود ۶/۷ متر که نقش به انواع نقوش اسلیمی، ختایی، گل و بوته و آیات قرآنی است و گفته می‌شود «از لحاظ تفاوت در سطح تزئینات در نوع خود بی‌نظیر است» (رجایی باغسرخ و حلیمی، ۱۳۸۸: ۷). لطف‌الله هنرفر، محقق آثار و بناهای تاریخی منطقه اصفهان در کتاب گنجینه آثار تاریخی اصفهان تنوع آرایه‌ها و تزئینات معماری دوره ایلخانی در این بنا چون کاشی‌های زرین‌فام، فیروزه‌ای و لاجوردی در اشکال: دایره، ستاره‌ای، چلیپایی، هشت، شش، چهار و سه ضلعی با فن‌های برجسته و تک‌رنگ در کنار انواع نقوش و کتیبه‌نگاری گچ‌بری با مضامین مذهبی، هندسی، گیاهی و انتزاعی با تلفیق خطوط کوفی ساده، معقلی و خط ثلث را از خصیصه‌های مهم و هویت‌بخش در معماری این بنا معرفی کرده است (هنرفر، ۱۳۵۰: ۶۶-۲۵۳).

۴۰. برای مطالعه بیشتر بنگرید به: حمزوی، یاسر؛ و اصلانی، حسام (۱۳۹۱). «آرایه‌های معماری بقعه پیر بکران»؛ هم‌چنین کریمیان‌گل سفیدی، (۱۳۹۵). «طرح مرمت و احیاء بقعه پیر بکران و محوطه مجاور با رویکرد تاریخی- معماری».

۴۱. غالب پژوهشگران بخش خشتی بنا را به دوره قبل از ایلخانی تاریخ‌گذاری نموده‌اند؛ ویلبر، ایوان بزرگ بنا را براساس یک کاشی تاریخ‌دار متعلق به ۶۹۸ ه.ق. می‌داند (ویلبر، ۱۳۶۵: ۱۳۵). گذار معتقد است در سال ۷۰۳ ه.ق. تغییر ایوان کوچک به اتاق آرامگاه صورت گرفته و در سال ۷۱۲ ه.ق. تزئینات بنا پایان یافته و ورودی جنوب خاوری پس از این تاریخ به بنای اصلی الحاق شده است (گذار و همکاران، ۱۹۴۱: ۲۲۳).

۴۲. در عمارت پیر بکران یادگارنوشته‌های متعددی متعلق به سده ۸ ه.ق. دیده می‌شود، اما تاکنون قدیمی‌ترین یادگارنوشته موجود در طبقه دوم عمارت پیر بکران کشف شده که متن آن بدین شرح است: «به خط محمد عمر صوفی جمادی الاخر سنه ۷۱۶». بسیاری از یادگارنوشته‌ها بروی تزئینات کاشی‌کاری صورت گرفته بود که امروزه اثر چندانی از آن‌ها باقی نمانده است.

۴۳. مطالعات و پایش آسیب‌ها و عوارض در بنا به‌طور مفصل در پژوهش کریمیان‌گل سفیدی، (۱۳۹۵). «طرح مرمت و احیاء بقعه پیر بکران و محوطه مجاور با رویکرد تاریخی- معماری»، قابل دسترس است که در آن بررسی عوامل مخد داخلی، بررسی عوامل مخد خارجی، ترک‌ها، آسیب‌شناسی مصالح گچی، کاشی‌کاری، آسیب‌های مصالح گلین، آسیب‌شناسی محوطه پیرامون، انجام‌گرفته و مبنای ادامه این پژوهش بوده است؛ در اینجا مجال پرداختن به آن‌ها نیست.

۴۴. در سال ۱۳۹۴ ه.ش. هم‌زمان با محوطه‌سازی دو گمانه کوچک به ابعاد ۱×۱ متر به منظور تعیین وضعیت خاک زیر پی در جبهه شرقی و غربی عمارت پیر بکران حفر گردید که در گمانه جبهه شرقی به خوبی وضعیت سست خاک نشان داده شد.

کتابنامه

- قرآن کریم

- ابن جعفر، قدامه، (۱۳۷۰). الخراج. جلد ۱. ترجمه حسین قرچانلو، تهران: نشر البرز.
- ابن خردادبه، عبیدالله بن عبد الله، (۱۳۷۱). مسالك والممالك. ترجمه سعید خاکرند، تهران: نشر ملل.
- ابویی، رضا؛ و نیکزاد، ذات‌الله، (۱۳۹۶). «حفاظت معماری و نسبت آن با تاریخ معماری، با نگاه

به تجربه حفاظت در ایران». مطالعات معماری ایران، ۶ (۱۱): ۱۸۸-۱۶۹. https://jias.kashanu.ac.ir/article_111786.html

- آصفی، مازیار؛ و رادمهر، مهسا، (۱۳۹۳). «ارتقای بهسازی میراث کالبدی، در حوزه فنی و مرمت معماری با رویکرد تفاهم بخشی دو دیدگاه». فصلنامه مطالعات شهر ایرانی - اسلامی، ۴ (۱۶): ۴۱-۲۹.

- المجلسی، محمدتقی، (۱۳۶۴). روضة المتقین فی شرح من لایحضره الفقیه. جلد ۱۲. تهران: مؤسسه فرهنگی اسلامی کوشانیور.

- پازوکی، ناصر، و شادمهر، عبدالکریم، (۱۳۸۶). آثار ثبت شده ایران در فهرست آثار ملی از ۱۳۱۰ تا ۱۳۸۴. تهران: سازمان میراث فرهنگی.

- پدرام، بهنام؛ اولیاء، محمدرضا؛ و وحیدزاده، رضا، (۱۳۹۰). «ارزیابی اصالت در فرآیند حفاظت از آثار تاریخی ایران: ضرورت توجه به تداوم فرهنگ بومی آفرینش هنری». نشریه مرمت، آثار و بافت های تاریخی، فرهنگی، ۱ (۲): ۱-۱۶. DOR: 20.1001.1.23453850.1390.1.2.6.6

- جناب، میرسیدعلی، (۱۳۷۱). الاصفهان. اصفهان: ناشر امور فرهنگی شهرداری اصفهان.
- حبیبی، سیدمحسن؛ و مقصودی، ملیحه، (۱۳۸۸). مرمت شهری، تعاریف، نظریه ها، تجارب، منشورها و قطعه نامه های جهانی، روش ها و اقدامات شهری. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- حمزوی، یاسر؛ و اصلانی، حسام، (۱۳۹۱). آرایه های معماری بقعه پیر بکران. اصفهان: نشر گلدسته.

- حمزوی، یاسر؛ و مؤذنی، فرشادی، (۱۳۹۲). «آرایه های معماری اتاق مقبره بنای تاریخی پیر بکران و کتیبه پنهان در آن». دو فصلنامه دانش تخصصی مرمت و میراث فرهنگی، ۱ (۱)، ۱۱-۱.

- رجایی باغسرخ، سیدامیر؛ و حلیمی، محمدحسین، (۱۳۸۸). «ارتباط نگاره و خط نگاره در ترکیب بندی کتیبه محراب بقعه پیر بکران». فصلنامه تحلیلی پژوهشی نگره، ۴ (۱۱)، ۵-۱۷.

- رحمتی، زهراسادات، (۱۳۹۵). «بازطراحی مجموعه زندیه شیراز با تأکید بر خوانش لایه های تاریخی متن شهر». پایان نامه کارشناسی ارشد شهرسازی، گرایش طراحی شهر دانشگاه هنر اصفهان (منتشر نشده).

- رفیعی مهرآبادی، ابوالقاسم، (۱۳۵۲). آثار ملی اصفهان. تهران: انجمن آثار ملی.
- سازمان نقشه برداری کشور، (۱۳۴۷). نقشه منطقه آبیاری سد شاه عباس کبیر. شماره نقشه ۱۶.
- سیرو، ماکسیم، (۱۳۵۹). «تطور مساجد روستایی در اصفهان». ترجمه کرامت الله افسر، مجله اثر، ۱: ۱۶۰-۱۴۰. <https://journal.richt.ir/athar/article-1-474-fa.html&sw>

- شاهمندی، اکبر؛ و شهیدانی، اکبر، (۱۳۹۱). «بررسی و تحلیل یادگارنویسی در بقعه پیر بکران از دوره ایلخانی تا عصر قاجار». پژوهش های تاریخی، ۴ (۲): ۴۵-۶۶. https://jhr.ui.ac.ir/article_16571.html

- عباس زاده، محمد؛ بوداکی، علی؛ و کریمی، فریدون، (۱۳۹۱). «انواع تحلیل موردی و کاربرد تثلیث در آن». مطالعات جامعه شناسی، ۴ (۱۴): ۸۷-۶۹. <https://sanad.iau.ir/Journal/jss/Article/957755>

- فرای، ریچارد، (۱۳۲۷). «بزرگان مستشرقین: به یاد پروفسور هرتسفلد». مجله یادگار، ۴۱ و ۴۲، ۱۱۴-۱۱۱ (منتشر نشده).

- فلامکی، محمدمنصور، (۱۳۸۹). باززنده سازی بناها و شهرهای تاریخی. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

- گذار، آندره؛ گذار، یداء؛ سیرو، ماکسیم؛ و...، (۱۳۷۵). آثار ایران. جلد ۴. ترجمه ابوالحسن سروقدی، مشهد: آستان قدس رضوی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- لوی، حبیب، (۱۳۳۹). تاریخ یهود ایران. جلد دوم، کتاب سوم و چهارم. تهران: چاپ تابان.
- مسعود، محمد؛ حجت، عیسی؛ و ناسخیان، شهریار، (۱۳۹۱). «جایگاه اصالت در مرمت بافت». نشریه معماری و شهرسازی آرمانشهر، ۵ (۹): ۲۸۳-۲۷۱. https://www.armanshahrjournal.com/article_33260.html
- مشکوتی، نصرت‌الله، (۱۳۴۳). از سلاجقه تا صفویه. تهران: چاپخانه بانک بازرگانی ایران.
- هنرفر، لطف‌الله، (۱۳۴۴). «آثار تاریخی لنجان اصفهان». مجله وحید، ۱۸: ۵۳-۴۹ (منتشر نشده).
- هنرفر، لطف‌الله، (۱۳۵۰). گنجینه آثار اصفهان. تهران: چاپخانه زیبا.
- ویلبر، نیوتن دونالد، (۱۳۶۵). معماری اسلامی ایران در دوره ایلخانی. مترجم عبدالله فریار. تهران: شرکت انتشارات علمی فرهنگی.
- یوکیلتهو، یوکا، (۱۳۸۷). تاریخ حفاظت معماری. ترجمه محمدحسن طالبیان و خشایار بهاری، تهران: انتشارات روزنه.

- Denzin, N. & Linkoln, Y., (2003). *Strategies of qualitative inquiry*. Segepublications, SecondEdition.

- Feilden, B., (2003). *Conservation of Historic Buildings*. Oxford: Architectural Press.

- Giovanni, O., (1998). "IL "Cufico Quadrato": Tentativo Di Definizione Delle Tre Varieta Sinora Riscontrate". *Quderani di Studi Arabi, Smithsonian Institution*, 16: 69-88 (Unpublished).

- Godard, A., (1941). "The Architecture of the Islamic Period a Survey of Persian Art". *Smithsonian Institution, Ars Islamica*, 8: 3-12 (Unpublished).

- Gray, B., (1972). *The Persian art of the book: catalogue of an exhibition held at the Bodleian Library to mark the sixth International Congress of Iranian Art and Archaeology*. Oxford: Bodleian Library.

- Herzfeld, E., (1926). "Reisebericht Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. Harrassowitz Verlag". *Harrassowitz Verlag*, 80: 225-284 (Unpublished).

- ICOMOS, (1964). "International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites, the Venice Charter". *IInd International Congress of Architects and Technicians of Historic Monuments*, Venice. www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/venice_e.pdf

- ICOMOS, (1994). "The Nara Document on Authenticity, International Charter for the Conservation and Restoration of Monuments and Sites". Edited by: *The general rapporteurs of the Nara Conference*, Raymond Lemaire and Herb Stovel, Japan, 46-48. <https://www.icomos.org/en/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/386-the-nara-document-on-authenticity-1994>

- ICOMOS, (1996). "Declaration of San Antonio, Authenticity in the Conservation and Management of the Cultural Heritage, Americas". *Ilse Anne Elisabeth DE VENT*.

2011. Structural Damage in Masonry Developing Diagnostic Decision Support, Proefschrift ter verkrijging van de graad van doctor aan de Technische Universiteit Delft <https://icomos.org/en/charters-and-texts/179-articles-en-francais/ressources/charters-and-standards/188-the-declaration-of-san-antonio>

- Jerome, P., (2008). "An Introduction to Authenticity in Preservation". *Journal of Preservation Technology*, 39(2-3): 3-7. www.apti.org/assets/docs/JeromePamela-39-2-3.pdf

- Jokilehto, J., (2005). "A History of Architectural Conservation". Ph.D Thesis. The University of York, England. Institute of Advanced Architectural Studies.

- Jokilehto, J., (2007). "International charters on urban conservation: some thoughts on the principles expressed in current international doctrine". *City & Time*, 3 (3), 23- 42 (Unpublished).

- Pope, A. U., (1932). "A Guide to the Islamic Pottery of the Near East by R. L. Hobson". *The Art Bulletin*, 14 (4): 374-379. <https://doi.org/10.1080/00043079.1932.11408622>

- Pope, A. U., (1934). "Some Recently Discovered Seldjūk Stucco". *Smithsonian Institution, Ars Islamica*, 1 (1): 110-117, (Unpublished).

- Pope, A. U., (1934). "The Historic Significance of Stucco Decoration in Persian Architecture". *The Art Bulletin*, 16 (4), 321-332. <https://doi.org/10.1080/00043079.1934.11408901>

- Pope, A. U., (1964). *A Survey of Persian Art: From Prehistoric Times to the Present*. Oxford University London.

- Sweden, L., (1993). *Case study methods in design management research*. Department of Business Administration. School of Economics and Management, Lund University.

- UNESCO World Heritage Center, (1978). "Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention". *World Heritage Center*, Paris <https://whc.unesco.org/archive/opguide78.pdf>

- UNESCO World Heritage Center, (2005). "Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention". *World Heritage Committee and World Heritage Centre*, <https://whc.unesco.org/archive/opguide05-en.pdf>

- <https://www.iranicaonline.org/articles/italy-xv-ismo-2>